

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Temmuz / July / يوليو / 2021, 6: 122-152

Hâkim en-Nisâbûrî'nin Cerh ve Ta'dile Bakışı

Ḥâkim al-Naysâbûrî's View of Djarḥ and Ta'dil

نظرة الحاكم النيسابوري إلى الجرح والتعديل

Osman Yağmur

Dr. Ulu Camii Uzman İmam Hatibi, Diyarbakır/Türkiye
Dr. Grand Mosque Expert İmam Hatip, Diyarbakır/Turkey
osmanyagmur387@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-000296743356

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi / Received Date: 30.12.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.07.2021
Yayın Tarihi / Published Date: 31.07.2021
Yayın Sezonu / Publication Date Season: Temmuz / July
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5183053>

Atıf / Citation / اقتباس : Yağmur, Osman. "Hâkim en-Nisâbûrî'nin Cerh ve Ta'dile Bakışı / Ḥâkim al-Naysâbûrî's View of Djarḥ and Ta'dil". *HADITH* 6 (Temmuz/July 2021): 122-152. doi.org/10.5281/zenodo.5183053.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism has been detected.

انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

web: <http://dergipark.gov.tr/hadith> | mailto: hadith.researches@gmail.com

Hâkim en-Nisâbûrî'nin Cerh ve Ta'dîle Bakışı

Dr. Osman YAĞMUR

Anahtar Kelimeler:

ÖZ

Hadis

Tabiun

Cerh

Ta'dil

Hâkim

Hadis uydurmacılığının yaygınlık kazanmaya başladığı tâbiûn devri ricâl tenkidciliğinin en belirgin ve önemli özelliği Hz. Peygamber'in hadislerinin siyasî ve itikadî amaçla kullanılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde sistematik bir şekilde ricâl tenkidçiliği ile ilgili müstakil bir çalışma yerine râvilerin adâlet ve zabt özelliklerini tespit etme çalışmaları yapılmıştır. Cerh ve ta'dil ilminin, belli başlı ve müstakil bir ilim dalı haline gelişi, insandan kaynaklanan zaafiyetler ve hadis uydurmacılığı gibi sebeplere dayanır. İnsanların zaaflarından dolayı meydana gelen unutmama ve yanlışlık, zaman zaman hadis rivayet eden kişilerde de görülmeye başlanmıştır. Diğer taraftan da Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayıp Hz. Ali ve Muâviye arasında devam eden "fitne" olarak adlandırılan ve hadis uydurmacılığını başlatan olaylar olarak bilinmiştir. Bu sebeplerden hareketle râvilerin sıkı bir denetime tâbi tutulmaları gerekli hale gelmiştir. Bu makalemizde, Hâkim'in râvide aradığı şartlar, eserlerinde cerh ve ta'dilde bulunduğu râviler, cerh ve ta'dile bakışı, cerh ve ta'dil âlimleri yanındaki yeri ve cerh ve ta'dildeki konumu gibi konular hakkında onun bakış açısını ele alıp değerlendireceğiz.

Hâkim al-Naysâbûrî's View of Djarh and Ta'dil

Keywords:

Hadith

tâbi'ûn

al-djarh

ta'dil

al-Hâkim

ABSTRACT

The period of Tâbi'ûn when Hadith fabrication started to become widespread, the most prominent and important feature of his criticism is the political and creed of the Hadiths of the Prophet to use for the purpose. During this period, systematically related to criticism of refusal studies to determine the justice and records of the Narrators instead of an independent study has been made. The science of Djarh and Ta'dil has become a major and independent branch of science. It is based on weaknesses and Hadith fabrication of people's weaknesses forgetting and being mistaken due to the fact that people who Narrate Hadiths from time to time also has begun to be seen. On the other hand, It started with the martyrdom of Othman and started with Ali and Muâviye It is called "Fitna, strife" that continues between the years and it is called the events that started Hadith fabrication is known. For these reasons, it becomes necessary to subject the Narrators to a strict control which has come The judge on the issues of Djarh and Ta'dil considered within the Hadith subjects comments are available. In this article, the conditions sought in the narrator, Djarh and Ta'dil and his objectives with the Narrators he was in and his statements, the judge's view of the Jarrh and Ta'dil, taking his point of view on issues such as location and location in history and we will evaluate.

EXTENDED ABSTRACT

Ḥākim al-Naysābūrī's View of Djarḥ and Ta'dīl

The most distinctive and important feature of the riḍjāl criticism of the Tabiun era, when ḥadīth fabrication began to become widespread, is that the ḥadīths of the Prophet (pbuh) began to be used for political and religious purposes. In this period, instead of an independent study on the criticism of the riḍjāl, studies were carried out to determine the justice and memorandum characteristics of the narrators. The fact that the science of djarḥ and ta'dil has become a major and independent branch of science is based on reasons such as human weaknesses and fabrication of ḥadīth. Forgetting and mistake, which occur due to the weaknesses of people, started to be seen from time to time in people who narrated ḥadīths. On the other hand, it was known that during events that started with the martyrdom of 'Uthman and continued between Ali and Muawiya, called "fitnah", the fabrication of ḥadīths started. For these reasons, it became necessary for the narrators to be subject to strict auditing.

The fact that Ḥākim's views on djarḥ and ta'dil, one of the early period scholars, have not been studied thoroughly, prompted us to research in this area. In this article, we will discuss and evaluate Ḥākim's point of view on issues such as the features he seeks in a narrator, the narrators in whose narrations he performed djarḥ and ta'dil, his view of djarḥ and ta'dil, his place among djarḥ and ta'dil scholars, and his position in djarḥ and ta'dil.

Many scholars who have been busy with ulūmu'l-ḥadīth, from the companions of the Prophet (pbuh) to scholars of following periods, have made criticisms in this field. Scholars have unanimously agreed that in order for the narrator's narration to be accepted, he must have two basic qualities: justice and dḥabt.

Justice means truthfulness and honesty and is a term that expresses the narrator's competence in the narration as a ḥadīth term. Ḥākim defines the justice of a muhaddith by stating that he be a Muslim, not call for bid'ah if he is a person of bid'ah, not openly make ill-will that would destroy his justice, and that he have the highest memory capacity if he is a ḥadīth memorizer.

Dḥabt means to memorize well, to make it sound and beautiful, and as a ḥadīth term, the narrator has the ability to protect a ḥadīth from all kinds of changes by memorizing it in a way that he can remember and narrate it whenever he wants, even after a while. Ḥākim defines memorization as the ability to keep a narration heard by the narrator in his memory in a way that he can remember and narrate it whenever he wants, preserving it from all kinds of changes, even after a long time has passed.

The narrator loses his attributes of justice and dhabt due to some of his faults. Some of these faults he committed wiped out the justice of the narrator, and some abolished the dhabt of the narrator. Hâkim mentioned the faults that may occur due to both the justice and dhabt of the narrator, with evidence. Hâkim classifies faults regarding justice of the narrator as: the narrator's making up lies (Kizbu'r-râvî), the narrator's being accused of telling lies (İttihâmü'r-Râvî bi'l-Kizb), the fisq of the narrator (Fisku'r-Râvî), bidat (Bidatü'r-narrator) and ignorance (Cehâletü'r-Râvî). He determined the faults related to dhabt as committing frequent mistaken, heedlessness, delusion, memory disorder, and opposition to trusted narrators. He classified the opposition as ziyâdetü's-sika, idrâc, musahhaf and muharraf.

Hâkim stated that djarḥ and ta'dil are the results of a highly developed branch of the science of ḥadīth. Hâkim mentioned six hundred and twenty-five people in Mustadrak and performed djarḥ and ta'dil on their narrations. While talking about djarḥ and ta'dil in Marifa, he referred to his book al-Medhal, listed the types of djarḥ and ta'dil and explained that it is permissible to djarḥ about the piety of the muhaddith. He analysed justice in five parts and djarḥ in ten parts. In addition, in his work called Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbüri li'd-Dârekutnî fi'l-Djarḥ ve't-Ta'dil, he asked questions to Dârekutnî about the djarḥ and ta'dil of the narrators. Dârekutnî also gave answers to Hâkim by making djarḥ and ta'dil about five hundred and thirty-two people.

It is seen that in both Ma'rifa' and Mustadrak works, Hâkim subjected individuals to djarḥ and ta'dil according to their sects. He not only mentioned Murjie and Qadariyeh madhabs, but also those who are the people of bid'ah. Hâkim's phrases used for ta'dil in al-Mustadrak, unlike the djarḥ phrases, is diverse. When we look at the phrases he used for djarḥ and ta'dil about the narrators, it is seen that (although he is in agreement with the majority of the scholars) he used idiosyncratic terms such as “mustakim al-ḥadīth”, “yucmeu hadîsuhu”.

In conclusion, Hâkim al-Naysâbüri is one of the advanced scholars who wrote important works in many different branches of science and especially in the field of ḥadīth methodology. Hâkim, who started the science of ḥadīth at a young age, gained a considerable place among the ḥadīth scholars in the field of ḥadīth methodology and left a serious impact on the scholars who came after him. Hâkim's work, Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs, is important in terms of ḥadīth methodology because it was written in the early period of ḥadīth methodology. So much so that Ibn al-Salah and other scholars, who are considered a turning point in the ḥadīth method of the following periods, were seriously influenced by him and built the method of ḥadīth.

Hâkim, besides Ma'rifa, dealt with methodological issues in some of his other works and became a source for those who followed him, and at the same time, he set an example for those who came after him with the ground-breaking he opened in this field. Among these works, he mentioned the subjects of method, albeit partially, by pointing out in his works el-iklîl, el-Müstedrek, el-Medhal

İlâ Ma'rifeti's-Sahihayn. He became popular, especially with the amendments he made to the Sahihs of Bukhārī and Muslim.

Although Hâkim does not have a separate book on djarh and ta'dil, he criticized many people who performed djarh and ta'dil because of their criticisms and analyses. Ibn Hajar in et-Tehzîb, al-Lisân, al-Isâbeve Hedyu's-Sârî, and, Zehebî in Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, et-Tezkiretü'l-Huffâz, Mugnî, and ed-Dîwân and Mongoltay in Ikmal discuss Hâkim's views on narrators.

Keywords: Hâdîth, Tabiun, Djarh, Ta'dil, Hâkim

ملخص موسع

نظرة الحاكم النيسابوري إلى الجرح والتعديل

أهم ما يميز نقد الرجال في عصر التابعيين، عندما بدأ تليفيق الأحاديث النبوية في الانتشار باستخدام الأحاديث النبوية لأغراض سياسية وعقدية. في هذه الفترة، بدلاً من دراسة مستقلة ومنظمة حول نقد الرجال، أجريت دراسات لتحديد خصائص العدالة والضبط للرواة. حقيقة إن علم الجرح والتعديل قد أتى كفرع رئيسي ومستقل عن العلوم؛ يعتمد على أسباب مثل ضعف الإنسان وتليفيق الحديث.

النسيان والخطأ اللذان يحدثان بسبب الضعف البشري، بدأ يظهر بين حين وآخر في رواة الأحاديث؛ من ناحية أخرى أيضاً بدأ تليفيق الحديث من بداية استشهاد عثمان رضي الله عنه ومع استمرار ما يسمى الفتنة بين علي ومعاوية؛ لهذه الأسباب أصبح من الضروري أن يخضع الرواة لرقابة صارمة.

ساقنا عدم وجود دراسة عن الجرح والتعديل لأوائل علماء الأصوليين كالحاكم إلى البحث في هذا المجال. في مقالتنا سنناقش ونقيّم وجهة نظر الحاكم في القضايا والمواضيع مثل الشروط التي يبحث عنها في الراوي، ورواة الجرح والتعديل الموجودين في آثاره، ونظرتهم إلى الجرح والتعديل، ورؤية علماء الجرح والتعديل الذي بجانبه ومكانته.

كثير من الناس المشغولين بأبحاث الحديث، من الصحابة وصولاً إلى المتأخرين، وجهوا انتقادات في هذا المجال. اتفق العلماء بالإجماع على أن قبول رواية الراوي يجب أن تتواجد فيه صفتان أساسيتان، مثل العدل والضبط.

العدالة تعني الاستقامة والصدق وكمصطلح حديثي هو مصطلح يعبر عن كفاءة الراوي في الرواية. يُعرّف الحاكم عدالة المحدث بقوله: إنه مسلم، ولا يدعو الناس إلى البدعة إذا كان من البدعة، ولا يصرح بسوء نية من شأنه أن ينال من عدله، وأنه له أعلى مرتبة إذا كان حافظاً للأحاديث.

الضبط يعني الحفظ المكمل، والصحيح والجاد، وكمصطلح حديث: بأن الراوي لديه القابلية على حماية الحديث من جميع أنواع التغييرات من خلال حفظه بطريقة يمكنه من تذكرها وروايتها متى شاء رغم مرور الوقت. يعرّف الحاكم الحفظ بأنه القدرة على الاحتفاظ بسر ما يسمعه الراوي في ذاكرته بطريقة يستطيع أن يتذكرها ويرويها متى شاء، ويحفظها من كل أنواع التغييرات، حتى بعد مرور وقت طويل.

يفقد الراوي صفاته من العدالة والضبط لبعض العيوب في عمله. وبسبب هذه العيوب التي ارتكبتها بعضها يلغي عدالة الراوي، والبعض الآخر يلغي ضبط الراوي.

وذكر الحاكم العيوب التي قد تحدث بسبب عدالة وضبط الراوي مع الأدلة. لديه أخطاء في صفة العدالة، كذب الراوي، اتهام الراوي بالكذب، فسق الراوي. البدعة، الجهل (جهالة الراوي). وحدد وعمل على إيضاح العيوب المتعلقة بصفة الضبط على أنها كثرة الغفلة والخداع واضطراب الذاكرة ووهم ووجد في إثبات شكل المخالفة للراوي الثقة، وأوضح المخالفة: زيادة الثقة، الإدراج، والمصحف والمحرف

وأفاد الحاكم أن الجرح والتعديل ثمرة وفرع متطور للغاية من علم الحديث. تحدث الحاكم عن عدالة وجرح ستمائة وخمسة وعشرين شخصاً في المستدرک. وأثناء حديثه عن الجرح والتعديل في "المعرفة"، أشار إلى كتابه المدخل، وذكر أنواع الجرح والتعديل، وأوضح أنه يجوز الجرح في دين المحدث. لقد حقق العدالة في خمسة أقسام والجرح في عشرة أقسام. بالإضافة إلى ذلك، في عمله المسمى "سؤالات الحاكم النيسابوري للدارقطني في الجرح

والتعديل"، سأل الدارقطني أسئلة حول جرح الرواة وتعديلهم. كما أعطى الدارقطني إجابات للحاكم بجرح وتعديل حوالي خمسمائة واثنين وثلاثين شخصاً.

يُرى أن الحاكم قد أخضع الناس للجرح والتعديل حسب طوائفهم، في كل من "المعرفة" و"المستدرک". وتحدث من هذه المذاهب عن المرجئة والقدرية بالإضافة إلى أهل البدع. تتنوع صياغة التعديل للحاكم في المستدرک، على عكس صياغة جرح. عندما ننظر إلى الكلمات التي استخدمها لجرح وتعديل في حق الرواة، نلاحظ أنه استخدم مصطلحات خاصة به مثل "مستقيم الحديث" و"يجمع حديثه" في الجرح والتعديل (على الرغم من أنها تناسب أيضاً بغالب الجمهور في هذا المجال).

ونتيجة لذلك، فإن الحاكم النيسابوري هو أحد العلماء المتقدمين الذين كتبوا أعمالاً مهمة في العديد من فروع العلوم المختلفة وخاصة في مجال أصول الحديث. الحاكم، الذي بدأ علم الحديث في سن مبكرة، اكتسب مكانة كبيرة بين علماء الحديث في مجال منهج الحديث وترك أثراً كبيراً على العلماء الذين أتوا من بعده. عُرض أهمية عمل الحاكم "معرفة علوم الحديث" كأصول الحديث مع الحسبان بأنه في الفترة الأولى كان أثراً أصولياً. لدرجة أن ابن الصلاح وغيره من العلماء الأصوليين، الذين يعتبرون نقطة تحول في أسلوب علماء أصول الحديث المتأخرين، قد تأثروا به بشدة وبنوا على منهجه أصول الحديث.

كان الحاكم ما عدا كتابه "المعرفة" مصدراً للذين أتبعوه بعد أخذ المواضيع الأصولية في بعض آثاره، وفي الوقت نفسه كان قدوة لمن جاء من بعده بالريادة التي فتحتها في هذا المجال. من بين هذه الأعمال، ذكر وإن كان جزئياً من مواضيع الأصول، من خلال الإشارة في أعماله إلى "الإكليل"، و"المستدرک"، و"المدخل إلى معرفة الصحيحين". وخاصةً صنع لنفسه اسماً بطريقة مختلفة، لا سيما الاستدراك إلى صحيح البخاري ومسلم.

على الرغم من أن الحاكم لا يملك كتاباً منفصلاً عن الجرح والتعديل، إلا أنه وُجد انتقاده للعديد من الأشخاص في مجال الجرح والتعديل بناءً على بعض انتقاداته وتحليلاته. وقد أخذ منه في حكمه على الرواة ابن حجر في مؤلفاته "التهذيب" و"اللسان"، و"الإصابة"، و"هدي الساري"، والمزي في مؤلفه "التهذيب" والذهبي في مؤلفاته "سير أعلام نبلاء"، "وتذكرة الحفاظ" و"المغني"، و"الديوان"، واقتبس منه مغلطاي في عمله المسمى "بالإكمال".

كلمات مفتاحية: الحديث ، التابعون، الجرح، التعديل، الحاكم

Giriş

Cerh, Arapça bir kelime olarak حرح (c-r-h) fiilinin mastarı olup, sözlükte maddi ve manevi olarak “yaralamak” demektir. Hadis istilahında ise hâfızası kuvvetli ve dikkatli olan bir âlimin fisk ve yalancılık gibi kendisinde bulunan ya da güvenilir râvilerin rivayetine muhalefet ederek rivayetinde meydana gelen bir kusurdan dolayı hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesidir. Ta'dîl ise “ılımlılık, dürüstlük” mânasına gelen adl veya adâlet kelimesinden türemiş bir mastar olup “düzeltmek, doğru hüküm vermek, tezkiye etmek” demektir. Hadis terimi olarak da “râviyi rivayetinin kabulünü gerektirecek sıfatlarla isimlendirmektir.¹ İlim ehli, bir râvinin rivayetinin kabul edilebilmesi için onda adâlet ve zabt olmak üzere iki önemli temel vasfın bulunması hususunda ittifak etmiştir.

Sahabeden müteahhirîn âlimlere varıncaya kadar ulûmu'l-hadis ile meşgul olan birçok kişi bu alanda tenkidler yapmıştır.² Daha sonra bu ilim Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) ve Ahmed b. Hanbel ile Buhârî'nin temsil ettiği iki tabaka bu alandaki çalışmanın zirveye taşındığı zaman dilimi olarak telakki edilmiştir. Bu dönemde târih, tabakât, ma'rifetü'l-ricâl, ilel gibi müstakil cerh ve ta'dîl eserleri telif edilmiştir.³ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve İshak b. Râhûye (ö. 238/852) gibi âlimler bu devrin önemli münekkidlerindedir. Bundan sonraki tabakada Dârimî, Buhârî, Zühî, İclî ve Müslim b. Haccâc gibi birçok münekkid âlim yetişmiştir.⁴

Cerh ve ta'dîl ilminde orijinal çalışmalar hicrî dördüncü asrın sonlarına doğru büyük oranda tamamlanmış, daha sonraki dönemlerde bu eserler üzerinde cem ve ihtisar çalışmaları devam etmiş, hicrî beşinci asırda cerh ve ta'dîl alanında taklid hâkim olmaya başlamıştır.⁵

¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mulcim, *Lisânü'l-'Arab* thk. Abdullah Ali el-Kebîr- Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, (Beyrut: tsz) 3/246; Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/394-401; Âşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 18; Musa Bağcı, *Hadis Tarihi Ve Usulü*, (Ankara: Bilay yayınları, 2018), 170-171.

² İbn Abbas, Enes b. Mâlik, A'meş ve Şu'be bunların başında gelmektedir. Bu ilmi, ilk nesil olan sahabeden titizlikle devralanların arasında Saîd b. Müseyyeb, Ali b. Hüseyin b. Ali (ö. 93/711), Urve b. Zübeyr (ö. 94/712), Süleyman b. Yesâr (ö. 94/712), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718), Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/724) bulunmaktadır. Bu neslin öğrencileri olarak kabul edilen Zührî, Sa'd b. İbrâhim (ö. 125/742), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Hişâm b. Urve (ö. 145/762) bunlar arasında sayılabilir. Bu zikrettiklerimizin dışında Saîd b. Cübeyr (ö. 94/712), İbrâhim en-Nehaî (ö. 95/713), Tâvûs (ö. 101/719), Şa'bî, Hasanü'l-Basrî (ö.110/728), İbn Sîrîn (ö. 110/728) ve Eyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) gibi tâbiîn hadisçilerinde ricâl tenkidciliği ile uğraştığı ileri sürülmektedir. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, (Ankara: Başbakanlık Basım Evi 1982), 353; Âşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 37.

³ Suphi Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1988), 88.

⁴ Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275), Tirmizî (ö. 279), Ebû Ca'fer el-Ukaylî (ö. 322), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327), İbn Hibbân (ö. 354), Ahmed b. Hâkim en-Nisâbüri (ö. 378) ve Dârekutnî (ö.385) gibi kişiler de münekkid âlimler olarak gösterilmektedir. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, 354-355; Âşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 41.

⁵ Bu asırda Halef b. Muhammed el-Vâsitî (ö. 401/1010) ve Ebû Mes'ûd ed-Dimaşkî (ö. 401/1010) gibi birçok münekkid âlim yetişmiştir. Daha sonraki asırlarda da birçok münekkid âlimin yetiştiği görülür. Hasan b. Muhammed el-Hallâl el-Bağdâdî (ö. 439), Ebû Bekir el-Burkânî (ö. 425), Ebü'l-Fazl Ali b. el-Hüseyin el-Felekî (ö. 427), Ebû Abdullah es-Sûrî (ö. 441), Ebû Sa'd İsmail es-Semmân (ö. 445), Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullah el-Halîlî (ö. 446), Ebû Bekir el-Beyhakî (ö. 458), İbn Abdilber (ö. 463), İbn Hazm el-Endelusî (ö. 456), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463) gibi münekkidler yetişmiştir. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, s. 356-

Rivayetlerden sahih olanlar, sadece rivayetin kendisiyle değil, fehm, hâfıza gücü ve çok işitme ile tespit edilebilir. Hadislerdeki gizli illetlerin ortaya çıkarılması için ilmin bu çeşitine “ilelü’l-hadis ilmi” denir. Bu da fehm ve bilgi sahibi olan şahıslarla müzakereyle anlaşılacak bir durumdur. Bu hadislerin benzerleri sahih isnadlarla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde nakledilmemişse hadisçinin bu rivayetin illetini tetkik etmesi ve mârifet ehli ile illetin ortaya çıkması için müzakere etmesi gerekir.⁶ Bu ilmî anlayış ve çalışma, hadislerin ve rivayetlerin incelenmesinde muhaddislerin takip ettiği titiz yöntemlerindedir. Rivayetlerin kabul edilebilmesi için râvide bazı önemli şartların bulunması gerekir.

1. Râvide Aranan Şartlar

Âlimler, râvinin rivayetinin kabul edilebilmesi için kendisinde adâlet ve zabt gibi iki temel vasfın bulunmasında ittifak etmişlerdir. Hadis, sened ve metin olarak iki önemli unsurdan oluşmaktadır. Senedler, hadisi rivayet eden kişilerle ve hadisin hangi yolla geldiğini ifade eden lafızlardır. Hadisçiler râvileri hâfızası bakımından zayıf-kuvvetli ve doğru-yalancı olmaları açısından farklı değerlendirmelerde bulunmuş ve farklı tabirler kullanmışlardır. Bu tabirlerle râvileri derecelere ayırıp belli tertibe tâbi tutmuşlardır. Biz burada râvide aranan bazı şartlar, onun adâlet ve zabtını zedeleyecek bazı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1. Adâlet

Adâlet, doğruluk ve dürüstlük anlamında olup, hadis terimi olarak râvinin rivayetteki ehliyetini ifade eden bir terimdir. Râvilerin adâleti genellikle tezkiye yoluyla tespit edilir. Ancak hadis ve usul âlimleri, şahadete ve rivayete bakış açılarına göre tezkiye sayılarının bir ya da birden çok olması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir râvinin adâlet vasfını haiz olabilmesi için; Müslüman, akıllı, mükellef, takvâ ve müevvet yani şahsiyet sahibi olması, kişiliğini zedeleyen iş ve davranışlardan uzak durması gerekir. Bu şartları taşıyan hür ve köle, kadın ve erkek her râvi âdil sayılır.⁷

Hâkim⁸, muhaddisin adâletini, Müslüman olması, bidat ehli ise bidatına çağırması, adâletini ortadan kaldıracak masiyetleri açıktan yapmaması ve hadis hafızı ise en yüksek mertebeye sahip

357. Muhammed b. Nâsır es-Selâmî (ö. 550), İbn Asâkir (ö. 571), Abdurrahman el-İşbîlî (ö. 581), Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (ö. 597) yedinci asırda Abdü'l-Vâhid el-Makdis ed-Dimaşkî (ö. 600), Ali b. el-Mufaddal el-Makdisî (ö. 611), Ebü't-Tâhir İsmâil el-Enmâtî (ö. 619), Ebü'l-Hasan Ali b. el-Kettân (ö. 628), İbn Nukta (ö. 629), Vâsitî (ö. 637), İbnü's-Salâh (ö. 643), İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643), Münzirî (ö. 656), Nablusî (ö. 683) gibi ünlü münekkidler yetişmiştir.⁵ Ayrıca bunlarla beraber İbn Dakîkul'îd (ö. 702), Dimyâtî (ö. 702), İbn Teymiyye (ö. 728), Mizzî (ö. 742), Zehebî (ö. 748), Fazlullah el-Umerî (ö. 749), Alâuddin Moğoltay b. Kılıç (ö. 762), sekizinci asırda da Irâkî (ö. 806), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Bedreddin el-Aynî (ö. 855), Sahâvî (ö. 902), dokuzuncu asırda ise Süyûtî (ö. 911) gibi önde gelen âlimler münekkidlerden sayılmaktadır. Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, 354-355.

⁶ Hâkim, Ebu Abdillah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Mârifetu Ulumi'l-Hadis*, Thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrut: Daru'l-İhyai'l-İlim, 1997), 60; Melîbârî, Hamza b. Abdullah çvr. Mühittin Düzenli-Ayhan Ak, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), *Hadis Usûlüne Yeni Yaklaşımları* 156.

⁷ Aydınlı, “Adâlet”, *DİA*, c.1, s. 344; Âşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *DİA*, 7/397.

⁸ Künyesi Ebü Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Hamdûye b. Nuaym ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbü'rî'dir. Hâfiz, münekkid olan büyük bir ilim adamıdır. Hâkim, Abbâsî halifelerinden Muhammed el-Kâhir Billâh el-Mu'tasım

olduğunu belirterek tanımlamaktadır. Eğer muhaddis kitap sahibi ise, ona göre kendi kitabının aslından rivayette bulunması ve okurken en azından kitabının aslından düzgün okuması gerekir. Eğer bu muhaddis kitabının aslından okuyamayacak durumda ve kitaba yabancı ise, kendisinden hadis alınmaz. Ancak muhaddis, sika râvilere muhalefet etmeden rivayette bulunursa ezberledikleri alınıp yazılabilir. Şayet ezberinden okuduğu hadislerde mutabi olmaya dahi yaramayan münker hadisleri naklediyorsa o zaman yine böyle bir durumda olan birisinin hadisleri alınmaz. Hâkim, ayrıca râvinin adâletini ve dindarlığını, zabtını, titizliğini, rivayet ettiği asılları, sebtini, rivayet ettiği aslî kaynakları bilmekle birlikte yaşının dinlemeye, hadis almaya müsait olması gibi hususların da önemine vurgu yapmıştır.⁹

1.2. Zabt

Zabt, iyice ezberlemek, sağlam ve güzel yapmak anlamında olup, bir hadis terimi olarak râvinin, işittiği bir hadisi aradan bir zaman geçmesine rağmen dilediği anda hatırlayıp rivayet edebilecek şekilde ezberleyerek her türlü değişiklikten koruma kabiliyetine sahip olmasıdır.¹⁰ Hâkim, zabtı, râvinin işittiği bir rivayeti aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen rivayetini her türlü değişiklikten koruyarak istendiği anda hatırlayıp rivayet edecek şekilde hâfızasında tutabilme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır. Ebû Arûbe (ö. 222/836) “Asıl silahtır”¹¹ sözüyle de asıl kaynağın ne kadar önem arzettiğini dile getirmektedir. Burada asıl kaynaktan maksat kişinin yazdığı nüshası ve rivayette bulunduğu asıl kaynaklardır. Kitap sahibi olan kişinin kitabından okuması gerekir. Hâkim'e göre, bir râvi rivayetlerini, kitabının aslından/asıl nüshasından icra edip etmediğine dikkat etmelidir. Hatalardan ve yanılğılardan korunmanın ve doğrulukla hareket etmenin en isabetli yolu kitaptan takip etmesidir.¹² Rivayette bulunduğu asıl kaynağı eski midir? Yoksa yeni midir? Çünkü bu durumlar göz önünde bulundurulmadan hareket edilirse art niyetli insanların müdahalelerinin başgöstermesi kaçınılmazdır. Hâkim kendi çağında böylesi hareketlerin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Hatta bazıları kitapları satın alarak onlardan rivayette bulunmuşlar, bazıları da kendi rivayetlerini eski kitaplara tezvirat yoluyla kaydedip rivayet etme yoluna başvurmuşlardır. Bu çeşit tezvirat daha çok mütekaddimîn döneminde değil de müteahhirîn döneminde görülen bir durumdur. Bu işin ehli

zamanında dünyaya gelmiştir. Abbâsî döneminin çöküşü onun gençlik yıllarına denk gelmektedir. O, ilim ve ikram sahibi olan bir evde, hicrî üç yüz yirmi bir yılında Nîsâbur'da doğmuştur. Küçük yaşından itibaren zâhid ve âbid olan babası ve dayısının yardımıyla ilim tahsiline üç yüz otuz yılında başlamış, Sâmânîler zamanında Ebû'n-Nadr Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utebî'nin vezirliği sırasında üç yüz elli dokuzda Nîsâbur'da kadılık yaptığı için “Hâkim” lakabıyla meşhur olmuştur. Babasının ismi Abdullah, künyesi Ebû Abdillâh, lakabı Hâkim olarak bilinmektedir. Anne tarafından soyu muhaddis, fakih ve zâhid İbrâhim b. Tahmân'a (ö. 163/780) dayanan Hâkim, İsâ b. Abdurrahman b. Süleyman ed-Dabbî'nin neslinden geldiği için Dabbî ve Tahmânî nisbeleriyle de anılır. Hâkim dokuz yaşında iken hadis öğrenmeye, on üç yaşında iken de ilk olarak İbn Hibbân'dan hadis imlâ etmeye başlamıştır

⁹ Hâkim, *Ma'rife*, 52.

¹⁰ es-Sehâvî, *Fethu'l-müçîs şerhu elfiyeti'l-hadis*, Thk. Salah Muhammed Muhammed Uveyda, (Beyrût: Dârul-kutubi'l-ilmiyye, 1993), 1/307-314; Ahmed Yücel, *Hadis Usulü*, (İstanbul: İfav, 2011), 105.

¹¹ Hâkim, *Ma'rife*, 99-100.

¹² Hâkim, *Ma'rife*, 54.

olmadan böyle bir işitme şekli mazur görülebilir. Çünkü bu cehaletten kaynaklanma sebebi olarak açıklanmıştır. Ancak râvinin, işin ehli olduğu halde böyle bir yola başvurması cerh sebeplerinden sayılıp, tevbesini gerektirecek bir durum olarak kabul edilmiş ve bilinçli bir şekilde rivayetleri tahrip etmek olarak değerlendirilmiştir.¹³

Hadis âlimleri, bir hadisin kabul edilebilmesi için râvide öncelikli olarak adâlet şartını aramakla birlikte bunun tek başına yeterli olmadığını ileri sürmüşlerdir. Nitekim İmam Mâlik Mescid-i Nebevî'yi işaret ederek, “Şu direklerin dibinde ‘Hz. Peygamber şöyle buyurdu’ diyen yetmiş kişi ile karşılaştım. Bunların hangisine hazineyi teslim etseniz gözünüz arkada kalmazdı. Fakat işin ehli olmadıkları için hiçbirinden hadis almadım.”¹⁴ ifadeleriyle hadis rivayetinde sadece kişisel güvenilirliğinin yeterli olmadığına vurgu yapmıştır.

2. Râvinin Kusurları (Metâin-i Aşere)

Râvi işlediği bazı kusurlardan dolayı adâlet ve zabt sıfatlarını yitirir. Onun işlemiş olduğu bu kusurlardan dolayı da bir kısmı râvinin adâletini diğer bir kısmı ise râvinin zabtını ortadan kaldırır. Ta'n olarak nitelendirilen râvi eleştirisi, râvinin adâletini ve zabtını ortadan kaldıran kusurlardır. Bu kusurların beşi râvinin adâleti, diğer beşi ise râvinin zabtıyla ilgilidir. Toplam on kusur “metâin-i aşere” olarak ifade edilmektedir. Hâkim, râvinin hem adâletinden hem de zabtından dolayı meydana gelebilecek kusurları delilleri ile zikretmiştir.

2.1. Adâlet Sıfatıyla İlgili Kusurlar

Yalancılık, yalancılıkla itham edilme, fisk, bidat ve cehalet gibi hususlar râvinin adâletini ortadan kaldıran kusurlar olarak belirtilmiştir.¹⁵

2.1.1. Râvinin Yalancılığı (Kizbü'r-râvî)

Yalandan maksat râvinin Hz. Peygamber'in söylemediğini ona kasten nisbet ederek rivayette bulunmasıdır. Râvinin en olumsuz kusuru kizbü'r-râvî diye ifade edilen yalancılıktır. Bu konuda Hz. Peygamber'in, “Bana kasten yalan uyduran, cehennemdeki yerine hazırlansın” ve “yalan olduğunu bildiği halde benim adıma hadis rivayet eden kişi yalancının biridir.”¹⁶ gibi uyarıları belirleyici olmuştur.

Hâkim *el-Medhal* adlı eserinde, cerhi on tabakaya ayırmıştır. Birinci Tabaka: Cerhin ilk basamağı olarak Hz. Peygamber adına yalan yere hadis uyduranları ve uydurma nedenlerini detaylı bir şekilde saymıştır. Daha sonra hadis uydurma nedenlerini ve kimler tarafından yapıldığını delilleriyle ifade etmiştir. Hadis uyduranlar arasında zındıklar, heva ve heveslerine uyanlar, hisbe için, krallara yakınlaşmak amacı, çıkarları için çarşı pazarlarda durarak hadis uydurmuşlardır. Bunlar uydurdukları

¹³ Hâkim, *Ma'rife*, 54; Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Câmi' li ahkâmi'râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Thk. Mahmud et-Tahhan, (Riyâd: Mektebetu'lmeârif, 2007), 1/662.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 191.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 116.

¹⁶ Ahmed, *Müsned*, 1/113; 4/250,252,255; Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Zühd”, 72; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, 282.

hadislere sahih senedleri ekleyerek rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e iftira attıkları ve yalan isnad ettikleri için yalancı olarak nitelendirilmiştir.¹⁷

2.1.2. Râvinin Yalancılıkla İtham Edilmesi (İttihâmü'r-Râvî bi'l-Kizb)

Rivayetlerinde yalan söylediği tespit edilmemekle birlikte günlük yaşantısında yalan söylemesi de râvinin yalancılıkla itham edilmesine sebep olacağından ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb diye ifade edilmiştir. İbn Hacer böyle yalancılıkla itham edilen râvinin hadislerini metrûk olarak değerlendirmiştir. Günlük yaşantısında yalan söyleyen kişinin rivayetinin kabul edilmemesi, Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet eden kişinin de yalan ihtimalinin olması sebebiyle rivayetleri reddedilmiştir.¹⁸

Hâkim → Muhammed b. Ahmed b. Temîm el-Asamm → Ubeyd b. Şerîk → Nuaym b. Hammâd → Abdurrahman b. Mehdî'den nakilde bulunarak şöyle demiştir: “Şu'be'ye, kimlerin hadisleri terkedilir? diye soruldu. O da 'yalancılıkla itham' edilen kişinin hadisleri terkedilir”¹⁹ demiştir. Hâkim, Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin, bazı zayıf râvilerden yaptıkları rivayete istinaden caiz olduğu görüşünü benimsediklerini söylemiştir. Hâkim, kendi asrına kadar, her nesilden ve asırdan hadis imamlarının bu görüşle amel ettiklerini söyler.²⁰

2.1.3. Râvinin Fıskı (Fısku'r-Râvî)

Fısk demek râvinin söz ve fiillerinde küfür derecesini bulmamak şartıyla fıskı malum olması demektir. Fısk ya itikatta ya da amelde olur.²¹ Allah (c.c.) fâsığın haberinin temkinle karşılanması hususunda Müslümanlar'ı uyarmıştır. “Ey İman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse, doğruluğunu araştırın.”²² Hadis âlimleri konuyla ilgili hadisleri dikkate alarak büyük günahları işleyen ve küçük günahları işlemeye devam eden kişileri fâsık olarak nitelendirmişlerdir. Hâkim, muhaddisin adâletini tanımlarken, “onun Müslüman olması, bidat ehli ise bidatına çağırması, adâletini ortadan kaldıracak günahları açıktan işlememesi”²³ diyerek izah etmiştir. Dolayısıyla Hâkim, fıskın, râvinin adâletini zedeleyeceğini ifade etmiştir.

2.1.4. Bidat (Bidatü'r-râvî)

Bidat, dinden olmadığı halde sonradan ortaya çıkan dinî inanç ve uygulama mânasına gelmektedir.²⁴ Bidat râvinin rivayetine tesir eden kusurlardan biridir. Hadis ilminde ise bidatü'r-râvî şeklinde kullanılmış, hadis rivayet eden kişinin bidata nisbet edilmesi ve onun bidat ehlinden

¹⁷ Hâkim, *el-Medhal*, 126 vd.

¹⁸ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 112; Ahmed Naim, *Tecridi Sarih*, s. 294; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 106-107.

¹⁹ Hâkim, *Ma'rife*, 62.

²⁰ Hâkim, *el-Medhal*, 149; İbn Receb, *el-Hanbeli*, Thk. Hemmâs Abdurrahim Said, (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2012), *Şerhu İlel*, 1/ 83; Âşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 116.

²¹ Ahmed Naim, *Tecridi Sarih*, s. 296.

²² Hucurât 49/6; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sârih*, 297.

²³ Hâkim, *Ma'rife*, 100.

²⁴ Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları 1992), 6/129-131.

sayılması olarak kastedilmiştir. Hâkim, *el-Medhal* adlı eserinde ‘sahih’in çeşitlerinden beşinci kısmında sıhhatinde ihtilaf edilen hadis çeşitleri başlığı altında bidatı zikretmiştir. Sıhhatinde ihtilaf edilen sahih hadis çeşidinden bahsederken, rivayetlerinde sadık olan bidatçıların ve heva ehlinin rivayetinin birçok hadis ehli tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir. Ancak Hâkim *Ma’rife*’de ise, muhaddisin adâletini, Müslüman olması, bidat ehli ise bidatına çağırması, adâletini ortadan kaldıracak masiyetleri açıktan yapmaması şeklinde tanımlamıştır.²⁵ Genel olarak bidat ehli iki kısımda değerlendirilmiştir. İlk olarak, râvinin zayıflığı bidattan değil de hıfzının zayıf olması, itham edilmesi, aşırı gaflet gibi nedenlerden dolayı ise hadisi tahrîç edilmiştir. İkinci kısım olarak da sadık ve hâfız olması durumunda ise, üç görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birinci görüş bidat ehlinin rivayetlerini kesin olarak kabulü yönündedir. Diğer görüş ise bidat ehlinin rivayetlerinin kesinlikle reddi yönündedir. Üçüncü görüş de bidata davet edenler ve bidata davet etmeyenler şeklinde ayırt edilmelidir düşüncesine dayanmaktadır.²⁶

2.1.5. Cehâlet (Cehâletü’r-Râvî)

Hadis âlimleri, hadisin sahih olabilmesi için isnadda bulunan râvilerin adâlet ve zabt cihetiyle tanınmasını şart koşmuşlardır. Cehâlet, râvinin zatının veya hâlinin bilinmemesidir.²⁷ Meçhul; hadisle meşguliyeti olmayan, hadis öğrenim ve öğretimi ile tanınmayan, fazla hadis rivayet etmediği için de hadisçiler arasında bilinmeyen kimsedir. Hadisçiler tarafından tanınmayan kişi, şahsı tanınmayan anlamında meçhûlü’l-ayn terimiyle dile getirilmiştir.²⁸ Bu bilgilerden hareketle Hâkim, cehâletü’r-râvîyi kusur sebepleri arasında saymıştır.

Hâkim, *Müstedrek*’te bilinmeyenler olarak zikrettiği bir gruba mensup kişilerin hadislerinin sıhhatı hususunda tevakkuf etmiştir. İshak b. Berzec hakkında “Eğer İshak b. Berzec bilinmiyor olmasaydı (cehâlet)²⁹ hadisinin sahih olduğuna hükmederdim.” sözü buna örnektir.³⁰ Ayrıca bunlar arasında Şihâb b. Harb “meçhûlün”³¹, Abdülmelik b. Abdurrahman “Fi Hâza’l-isnad meçhûlün”³², Abdülvahhab b. Hüseyin “meçhûlün”³³, Osman eş-Şeybânî ve Hassân b. Atiyye “meçhûlün”³⁴, Gazal b.

²⁵ Hâkim, *Ma’rife*, 62.

²⁶ Hâkim, *el-Medhal*, s. 119-125.

²⁷ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 319.

²⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *Nüzhëtü’n-nazar*, (Mısır: Daru İbn Abbâs, 2011), 277; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 91; Âşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 125-129; Yücel, *Hadis İlminde Tenkid Terimleri*, (İstanbul, İfav, 1996), 61-81.

²⁹ Cehâlet: Bir kimsenin şahsının yani kim olduğunun veya cerh-ta’dîl yönünden durumunun ne olduğunun bilinmemesi. Aydınlı, *Hadis İstihlaları*, 46.

³⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/230-231.

³¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/156.

³² Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/60.

³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/522.

³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/282.

Muhammed “mechûlün”³⁵, Ebü'l-Ebrâd “mechûlün”³⁶ gibi ifadelerle şahıslar hakkında meçhul olduklarını/bilinmediklerini zikretmiştir.

2.2. Zabt Sıfatıyla İlgili Kusurlar

İnsanlar yapısı itibari ile hatalardan berî değildirler. Hadis âlimleri “Hatadan kurtulan olmamıştır”³⁷ sözüne istinaden insanın yaratılışı gereği hatadan kurtulamayacağını ifade etmişlerdir. Hadis âlimleri râvinin adâlet ile ilgili kusurlarını dile getirdikleri gibi zabt ile ilgili olan kusurlarını da çok yanılmak, gaflet, vehm, hâfıza bozukluğu, sika râviye muhalefet şeklinde tespitte bulunmuşlardır.³⁸

Râvilerin birçoğu adâlet ve zabt sahibi oldukları halde rivayetlerinde bazı hatalar meydana gelmiştir. Ancak bu durum onların bütün rivayetlerinde bu hataların olduğu anlamına gelmez. Ali b. el-Medîni, Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur hadis âlimlerinin ve râvilerinin zabıtları ile ilgili hatalarını *İlelü Hadîs-i İbn Uyeyne* adlı eserde biraraya getirmiştir.³⁹

2.2.1. Çok Yanılma (Kesretü'l-Galat)

Râvinin rivayetlerinde çokça yanılması demektir. Çokça hata yapmak bir râvinin rivayetlerinin kabul edilmesine engel olan önemli bir kusurdur. İbn Hibbân, “Râvinin, hatası sevabını geçmedikçe rivayeti terkedilmez. Hatası doğrusundan fazla olursa rivayetinden uzak durmak gerekir.”⁴⁰ demiştir. Hâkim, çok yanılan kişinin hadisleri terkedilir. Hatîb el-Bağdâdî'nin de “Rivayetinde Çokça Hata Yapanın Hadisinin Delil Olarak Kullanılmayacağı”⁴¹ başlığıyla verdiği bilgiler, hadis âlimlerinin konuyla ilgili yaklaşımını özetler mahiyettedir.

Hâkim → Muhammed b. Ahmed b. Temîm el-Asamm → Ubeyd b. Şerîk → Nuaym b. Hammâd → Abdurrahman b. Mehdî'den nakilde bulunarak şöyle demiştir: “Şu'be'ye, kimlerin hadisleri terkedilir? diye soruldu. O da ‘kesretü'l-galat...’ olan kişinin hadisleri terkedilir.”⁴² Hâkim, salâh ehlinin hadis eğitimine zaman ayırmadıkları için hata yaptıklarını ifade etmiştir. Bunlar ibadet ve amellerle meşgul olan gruptur. Hadisin zabtına, hıfzına ve itkânına önem vermeden hafife alarak gafletle rivayet eden kişilerdir. Bununla en fazla meşgul olanlar zâhidler ve âbidlerdir.⁴³ Zâhid Sâbit b. Mûsâ → Şerîk b. Abdullah el-Kâdî'nin şöyle dediğini nakleder: “A'meş → Ebû Süfyân → Câbir senediyle metnini zikretmeden Resûlullah şöyle buyurdu deyip sonra Sâbit b. Mûsâ'nın yüzüne bakarak ‘Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur’ demiştir. Şerîk, bununla Sâbit b. Mûsâ'nın zühd ve

³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/211.

³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 11/487.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 174.

³⁸ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 296.

³⁹ Hâkim, *Ma'rife*, 71.

⁴⁰ İbn Hibbân, *Sahih*, 1/85.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 173.

⁴² Hâkim, *Ma'rife*, 62.

⁴³ Hâkim, *el-Medhal*, s. 151; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/207.

takvâsını kastetmektedir. Sâbit de bu hadisin merfû' bir isnadla rivayet ettiğini zannetmiştir. Oysaki bu hadisin Sâbit → Şerîk → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir şeklinde gelen isnadı dışında başka hiçbir aslı yoktur.⁴⁴

2.2.2. Gaflet (Fartu'l-Gaflet)

Hadis rivayetiyle ilgili meşgul olan bir râvinin dikkatli ve titiz olmaması, aşırı dalgınlık mânâsına gelen gaflet, hadis usulü ilminde ise fartu'l-gafle olarak da bilinir. Râvinin rivayetlerinde titiz davranmaması, aşırı gaflet içinde olması nedeniyle cerh ve ta'n edilmesine yol açan hallerden biri olduğu tespit edilmiştir. Râvinin dikkatsizliği az ise bu tür dikkatsizlikten ötürü meydana gelen rivayetleri alınmaz. Râvinin dikkatsizliği fazla ise rivayetleri terkedilir.⁴⁵

Hâkim → Muhammed b. Ahmed b. Temîm el-Asamm → Ubeyd b. Şerîk → Nuaym b. Hammâd → Abdurrahman b. Mehdî'den nakilde bulunarak şöyle demiştir: “Şu'be'ye, kimlerin hadisleri terkedilir? diye soruldu. O da, “Hadiste yanılığa düştüğü hususunda icma edilen kişinin hadisleri terkedilir.”⁴⁶ Râvinin, mürsel veya münkatı' olan bir hadisi muttasıl olarak veya bir rivayetin metnini bir başka rivayetle karıştırarak nakletmesi ve benzeri şekillerde neticelenen bu vasıflar, onun hem isnadda hem de metinde hatalar yapmasına ve hadisin muallel olmasına neden olmaktadır.⁴⁷ Hâkim de, bir hadisin hem müsned hem de mürsel olarak rivayet edilmesi, rivayetin bir cihetten merfû bir başka cihetten de mevkûf olarak rivayet edilmesi, mevkûf haberin merfû, merfû haberin mevkûf, münkatı' haberin mevsul olarak rivayet edilmesini hadiste ortaya çıkan illetlerden saymıştır.⁴⁸ Bundan dolayı râvinin bu dikkatsizliği ilel ilminde gaflet olarak nitelendirilmiştir.

Muhaddisin aynı zamanda gafletinin, ilminde ve usulünde yani kitaplarında yaptığı ihmalkârlığının da bilinmesi gerekir. Hâkim hadisin edâ edilmesinde titizliğin önemine binaen; “Hadisin semâi kolay, ama onu tahrîc etmek zordur.” Yani işitmek belki kolay ama onu aynıysıyla muhafaza ederek nakletmek zor olabilir demiştir.⁴⁹

2.2.3. Vehm (Vehmü'r-râvî)

Vehmden maksat râvinin “mürsel veya münkatı'” olan bir hadisi mevsul, mevsul olan bir hadisi mürsel, merfû bir hadisi mevkûf olarak rivayet etmesi gibi isnadda meydana getirdiği yanlışlıklar onun vehminden kaynaklandığının göstergesidir. Bu durum onun rivayet kurallarını bilmediği veya doğru zannederek yanlış rivayet ettiğinden vehim olarak adlandırılmakta ve bu durum râvi hakkında zabt kusuru sayılmaktadır.⁵⁰

⁴⁴ Hâkim, *el-Medhal*, s. 151; İbn Hibbân, *el-Mecruhin*; c. 1, s. 207.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 179; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 296; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 93.

⁴⁶ Hâkim, *Ma'rife*, 62.

⁴⁷ Polat, “Galat”, *DiA*, 13/300.

⁴⁸ Hâkim, *Ma'rife*, 112-119.

⁴⁹ Hâkim, *Ma'rife*, 112-119.

⁵⁰ Süyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takribi'n-nevevî*, Thk. Ahmed Ömer Haşimi, (Beyrut: Dar kutubi'l-arabi, 1985), 163; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 82; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 297.

Vehmin neticesinde meydana gelen hatanın yani illetin tespiti, çeşitli karineler yardımıyla titiz bir tetkik gerektirir. İlk bakışta cerh sebeplerinden salim gibi görünen fakat gerçekte gizli bir sebebi taşıdığı için tetkiki en zor hadis çeşidi olarak bilinen muallel hadislerin illetlerini ortaya çıkartmaktır. Ancak hadiste bulunan bir illeti ortaya çıkartmak, hadis ilminde son derece uzmanlaşan, parlak zekâ ve hâfızaya sahip muhaddislerin işidir. Hâkim, konuyla ilgili İbn Mehdî'nin şu sözünü nakletmektedir: “Bir tek hadisin illetini öğrenmek, bende olmayan yirmi hadisi yazmaktan daha çok hoşuma gider”⁵¹ ve “hadisi tanımak bir ilhamdır. Hadisin illetini ortaya çıkaran kimseye bunu nereden çıkardın? diyecek olsan, seni ikna edecek bir delil bulamaz”⁵² diyerek râvinin vehminden hareketle hadis ta'lîl etmenin, teknik bilgi gerektiren zor bir iş olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. İbn Mehdî, hadislerin illeti teknik bilgi, tecrübe ve müzakere ile ancak tespit edebileceğini belirtmektedir.⁵³

2.2.4. Sika Râviye Muhalefet (Muhâlefetü's-Sikât)

Bir râvinin ister zayıf ister güvenilir olsun kendisinden daha güvenilir râvilerin rivayetlerine muhalif olarak hadis rivayet etmesine muhalefet denilmiştir. Muhalefet, bazen râvinin rivayet ettiği hadisin isnadında bazen de hadisin metninde olmayan bir söz ilave edilmesiyle meydana gelir. Bir râvi bir gruptan farklı isnadlarla bir hadis rivayet eder, başka bir râvi de bu gruptan aynı hadisi gruptan yalnız birinin isnadında birleştirerek rivayet eder ve ancak isnadlar arasındaki ihtilafı belirtmez.⁵⁴ Hâkim muhalefeti ziyâdetü's-sika, idrâc, musahhaf ve muharref şekillerinde ele aldığı konularda incelemiştir.⁵⁵ Bunlardan her birine ayrı ayrı örnekler vermiştir:

Hâkim, sadece metnin sonunda olan idrâc şeklini ele almıştır. İbn Mes'ûd'un *إذا قضيت هذا أو فعلت* *إذا قضيت هذا أو فعلت* “bunu okuyunca namazını tamamlamış olursun. Şayet kalkmak istersen kalkarsın” sözünü Hz. Peygamber'in hadisinden zannedince farkına varmadan sahabe sözünü Hz. Peygamber'in sözüne eklemiştir. Zikredilen bu hadisin isnadında adı geçen Züheyr b. Muâviye ve hadisi kendisinden rivayet eden bazı râviler *“إذا قلت هذا”* ile başlayan ve sonuna kadar devam eden ibareyi Ebû Dâvûd ve Dârekutnî merfû hadise eklemiştir. Aslında hadisin sonuna eklenen bu söz Resûlullah'ın sözü olmayıp, Abdullah b. Mes'ûd'un sözüdür.⁵⁶ Dolayısıyla metnin sonunda bir idrâcın olduğu görülmektedir. Merfû bir rivayete ekleme yapılarak sika râviye muhalefet edilmiştir.

⁵¹ Hâkim, *Ma'rife*, 112.

⁵² Hâkim, *Ma'rife*, 113.

⁵³ Hâkim, *Ma'rife*, 112.

⁵⁴ Hâkim, *Ma'rife*, 39; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 299; Yücel, *Hadis Usulü*, 109; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 94; Âşikkutlu, “Muhalefet”, *DİA*, 30/402-403.

⁵⁵ Hâkim, *Ma'rife*, 39; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 299; Yücel, *Hadis Usulü*, 109; Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 94.

⁵⁶ Dârekutnî, *Sünen*, 1/353; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi*, 1/451; Melîbârî, *Hadis Usulüne Yeni Yaklaşımlar*, 231.

Hâkim ‘ziyadeyi’ ‘illetli olmama şartı’ dışında hiçbir şartı ileri sürmeden metinde de senedde de kabul görmektedir.⁵⁷ “Ziyâdetü’s-sika irsâlden daha makbuldür” gibi ifadeler *Müstedrek* adlı kitabının birçok yerinde zikrettiği görülmekte ve iddiasını delillendirmektedir.⁵⁸

Tashif ve tahrifata örnek olarak da Hâkim şunu ifade etmiştir: Hâmid b. Muhammed b. Ali el-Müzekkir tarikiyle gelen rivayette “زر غبا تزداد حبا / Zur ğıbben tezdâd hubben-Arasıra ziyaret etki daha çok sevilirsin” hadisini doğrudan kitaptan alırken yanlış okumadan dolayı tashif etmiştir. Aslında hadisin anlamı “زرعنا تردد حناء / Zer unâ teredded hinnâe-Ziraatımız ürünlerimiz kına otu gibi oldu” şeklinde değiştirilmiştir. Râvi bununla yetinmeyerek bu tashifini savunmak gayesiyle şu hikâyeyi de uydurmuştur: “Bir kavim ekinlerinin öşürünü vermiyor ondan tasaddukta da bulunmuyorlardı. Bunun sonucunda ektiklerinin hepsi kına otu oldu.”⁵⁹ İşte buna benzer durumlar karşısında hadisleri tashif ve tahrifattan korumak gayesiyle örnekler üzerinde çalışma yapılmıştır.

Tashifat bazen de isnadda meydana gelir. İlk dönemlerde yazılı metinlerin harekesiz ve noktasız olduğu düşünülürse ne derece hataların meydana geldiğini anlamak güç değildir. Bunun sebebi de şifahi olarak gelen rivayetlerde isnad zikredilirken telaffuz edilen bir ismin veya bir lakabın harfleri, şekil ve nokta bakımından farklı olsa da aynı vezin ve kalıpta olan başka bir isim ve lakapla karıştırılabilir. Ehvazlılar bir isnad içinde bulunan Bukeyr b. Âmir el-Becelî ismini tashif ederek, “Bukeyr” yerine “Ukeyl” diye telaffuz etmiştir. Bu, râvinin “Bukeyr”i “Ukeyl” diye işitip yanlış anlaması neticesinde meydana gelen bir hatadır.⁶⁰

2.2.5. Hâfıza Bozukluğu (Sûü’l-hıfz)

Râvinin kötü bir hâfızaya sahip olmasıdır. Râvinin kötü hâfızası zabt kusurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Râvinin hâfıza zayıflığı hastalık, yaşlılık, körlük, kitaplarının kaybolması gibi sonradan meydana gelen sebeplerden dolayı oluşan hâfıza kaybına ihtilât, buna maruz kalan râviye ise muhtelit denir. Güvenilir olan râvilerin ihtilât öncesi rivayetleri makbul, ihtilâttan sonraki rivayetleri kabul edilmez.⁶¹

Hâkim → Ebü’l-Abbas Muhammed b. Yakub → Hanbel b. İshak b. Hanbel → Ali b. Abdillâh → Yahyâ b. Saîd’den şöyle nakletmiştir: Hadis ilmiyle belli bir süre uğraşmış olan kişide birçok özellik bulunması gerekir. Hadis rivayetinde bulunan kişi titiz, ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır. Aynı zamanda hadis tekniğini bilmesi, ricâl ilminden haberdar olması ve saydığım bu özelliklerle içiçe olması, onun ayrılmaz bir parçası olması gerekir.⁶² Hâkim, râvinin hâfızasının sağlam olması, aldığı iyi

⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/80.

⁵⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/3-42-46-48-92-96-101-109-112-172-179-319-346-413-492-503-565; 2/58-529; 3/128; 4/232-472.

⁵⁹ Hâkim, *Ma’rife*, 217.

⁶⁰ Hâkim, *Ma’rife*, 221-222.

⁶¹ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sârih*, 333.

⁶² Hâkim, *Ma’rife*, 54.

algılayabilmesi ve alırken rivayetin sıhhatini zedeleyecek hususlara karşı uyanık olması gerekeceğini belirtmiştir.⁶³

Celâlet ve yüksek mertebe sahibi olan İbn Lehîa Mısır'da iken evinde yangın çıkması sebebiyle bütün kitapları yok olmuş; hadisleri aktarırken hâfızası karışmış, münker hadisleri ezberden aktarmaya başlamıştır. Artık hadislerine itibar edilmez ve delil gösterilmez olmuştur.⁶⁴ Bu kişinin hâfızasının karışması ve rivayetlerini ezbere okuyamaması hâfızasının iyi olmadığını göstermektedir.

Hâkim'in, hâfıza kötülüğünü bazı râviler hakkında cerh sebebi olarak açıkladığı görülmektedir. Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind⁶⁵, Muhammed b. Abdurrahman Ebî Leylâ⁶⁶, Ubeydullah el-Umerî⁶⁷ gibi kişilerin hâfızalarının kötü olduklarını belirterek bunlar hakkında "Sadece hâfızalarının kötü olduğu söylenmiştir" der. İsmâil b. Ayyâş hakkında da Şam ehli âlimlerinden olup onun sadece "kötü hâfızalı" birisi olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

3. Hâkim'in Cerh ve Ta'dîle Bakışı

Hâkim, cerh ve ta'dîlin hadis ilminin bir semeresi ve büyük ölçüde gelişmiş bir kolu olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Hâkim, *Müstedrek*'te altı yüz yirmi beş kişi hakkında konuşup cerh ve ta'dîlde bulunmuştur.⁷⁰ *Marife*'de de cerh ve ta'dîlden bahsederken, *el-Medhal*⁷¹ adlı kitabına atıfta bulunarak cerh ve ta'dîl çeşitlerini sıralamış ve muhaddisin diyâneti hususunda cerhedilmesinin mübah olduğunu anlatmıştır. O, adâleti beş, cerhi ise on kısım olarak incelemiştir.⁷² Ayrıca onun *Suâlatü'l-Hâkim en-Nîsâbüri li'd-Dârekutnî fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde Dârekutnî'ye râvilerin cerh ve ta'dîli hakkında sorular sormuştur. Dârekutnî de beş yüz otuz iki kişi hakkında cerh ve ta'dîlde bulunarak Hâkim'e cevaplar vermiştir.⁷³

Hâkim, *Kitâbü'l-Müzekkîn li-Ruvâti'l-Ahbâr* adlı eserinde kendi zamanına kadar, râviler hakkında tenkid hükümleri veren ve rivayetlerin sahihi ile sakîmini tetkik eden imamları, her tabakada dört kişi olmak üzere on tabakada toplam kırk kişi olarak saymıştır. Sahabelerden oluşan ilk tabakada, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Zeyd b. Sâbit'i zikretmiştir. Bunlarla beraber o, hocalarının olduğu onuncu

⁶³ Hâkim, *Ma'rife*, 54.

⁶⁴ Hâkim, *el-Medhal*, 161-163.

⁶⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/50.

⁶⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/266.

⁶⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/560.

⁶⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/151.

⁶⁹ Hâkim, *Ma'rife*, 99.

⁷⁰ Aziz Reşit Muhammed ed-Dâyinî, *Tashîhu ehâdisi'l-Müstedrek beyne'l-Hâkim en-Nisâbüri ve'l-hâfiz Zehebî*, (Beirut: Dâri'l-kütübi'l-ilmîyye, 1971), 23.

⁷¹ Hâkim, *el-Medhal*, 126 vd.

⁷² Hâkim, *Ma'rife*, 100; Hâkim, *el-Medhal*, 165-166.

⁷³ Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir, *Suâlatu'l-Hâkim en-Nîsâbüri li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1984), 84-291.

tabakada ise Ebû İshak İbrâhim b. Hamza el-İsfahânî, Ebû Ali en-Nîsâbûrî, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Sâlim el-Bağdâdî ve Ebü'l-Kâsım Hamza b. Ali el-Kinânî el-Mısırî gibi âlimleri zikretmiştir.⁷⁴

Hâkim, aynı zamanda râvinin sıdkı ve itkanının bilinmesi ile ilgili rivayetlerine önem vererek bir ninenin mirası ile ilgili sorulan soru üzerine bunu göstermiştir. Abdullah b. Yâkub'un Berrâ b. Azîb yoluyla gelen rivayeti şöyledir: “Biz bütün hadisleri Resûlullah'tan işitmedik. Biz develeri güderken, arkadaşlarımız bize hadis rivayet ederlerdi.”⁷⁵ Sahabe, Hz. Peygamber'den doğrudan işitmediği/işitemediği hadisleri ya akranlarından ya da kendilerinden daha hâfiz veya daha titiz davrananlardan işitmeye gayret etmiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) kendisine gelen yaşlı bir ninenin miras ile ilgili sorusuna karşılık, Hz. Peygamber'den senin ile ilgili bir husus bilmiyorum deyip sahabeye sorarak teyid ettikten sonra hüküm vermiştir.⁷⁶

Hâkim “sâhibü'l-hadîste sadece bir özellik değil birden fazla özellik bulunmalıdır. Belli bir zaman hadislerle iştilgal edilmelidir. Çünkü hadislerle belli bir zaman çabası olmayan kişinin hadisi anlamasında ve yorumlamasında sağlıklı bir neticeye ulaşması güçleşir. Onun için râvi, 'Sâhibü'l-hadîsin hadisi alırken titiz ve uyanık olmalıdır. İhtiyatı elden bırakmamalıdır.”⁷⁷ diye zikretmiştir.

Tâlibü'l-hadîsin bilmesi gereken önemli hususlardan biri de ilk olarak muhaddisin şeriate, tevhid inancına, peygamberlere karşı itaati ve onlara vahyolunan hususlarda hangi konumda olduğunun bilinmesidir. Sonra hevâ ve hevesinin peşinden giden bidat ehlinde biri olup olmadığı, daha sonra da yaşının da bilinmesi önem arz eden durumlardandır. Çünkü hadis almada ve rivayet etmede onun yaşının uygun olup olmadığını bilmek gerekir. Aksi takdirde bazen yapılan rivayetlerde yaşı küçük olduğu ya da görmediği halde işitmiş gibi rivayette bulunulmuştur. Ebû Ali el-Hâfiz → Abdullah b. İshak el-Kermânî → Muhammed b. Ebî Yâkub'dan rivayette bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Ali, “Ona doğumunu sorunca, iki yüz elli bir yılında doğduğunu söylemiştir. Daha sonra Ebû Ali ona, sen doğmadan dokuz sene önce Muhammed b. Ebî Yâkub el-Kermânî vefat etti” demiştir.⁷⁸

4. Hâkim'in Cerh ve Ta'dîl Âlimleri Yanındaki Yeri

Hâkim her ne kadar cerh ve ta'dîl ile ilgili müstakil bir kitabı bulunmasa da bazı tenkid ve analizlerinden hareketle cerh ve ta'dîl alanında birçok kişi hakkında tenkidde bulunmuştur. Hâkim, cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından ikinci tabakadan kabul edilmiştir. Râviler hakkında değerlendirme yapanların üç kısma ayrıldığı bilinen bir gerçektir. Bir kısmı bütün râviler veya çoğunluğu hakkında tenkid ve analiz yapanlar, bir kısmı birçok râvi hakkında, diğer bir kısmı da bazıları hakkında analiz ve değerlendirmede bulunanlardır. Onun *el-Müstedrek* adlı eseri bu örneklerle doludur.⁷⁹ *Sehâvî el-*

⁷⁴ Hâkim, *Ma'rife*, 52.

⁷⁵ Ahmed, *Müsned*, c. 4, 283; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsil*, 235; Hâkim, *Ma'rife*, 52-53; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Camî* 1/174.

⁷⁶ Ahmed, *Müsned*, c. 4, s. 225; İbn Mâce, “Ferâiz”, 4; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 5-6; Tirmizî, “Ferâiz”, 10-11.

⁷⁷ Hâkim, *Ma'rife*, 53.

⁷⁸ Hâkim, *el-Medhal*, 122.

⁷⁹ *Dirâsât*, Mecelle İlmîyye Muhakkeme, 584.

Mütekellimûne fi'r-ricâl adlı eserinde râvi tenkidlerini yapan ilim ehlinen bahsederken Hâkim'i bunlar arasında zikretmiştir.⁸⁰

Cerh ve ta'dîl alanında Hâkim'in sahip olduğu üstün konumu dolayısıyla ondan sonra gelen hadis araştırmacıları görüşlerine önem vermiş, cerh ve ta'dîl konusundaki eserlerinde onun bu görüşlerini birer kaynak kabul edip ondan etkilenmişlerdir. Onun râviler hakkındaki hükümlerini İbn Hacer *et-Tehzîb, el-Lisân, el-İsâbe* ve *Hedyü's-Sârî* adlı eserlerinde, Mizzî *Tehzîb* adlı eserinde, Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*,⁸¹ *et-Tezkiretü'l-Huffâz, el-Mugnî* ve *ed-Dîvân* adlı eserlerinde, Moğoltay ise *İkmâl* adlı eserinde aktarmışlardır. Özellikle kendi döneminde başta olmak üzere, neredeyse cerh ve ta'dîl konusunda kitap yazan her müellif Hâkim'den nakilde bulunmuştur. Hadisler üzerinde araştırma yapan ilim ehlinin Hâkim'in sözlerini bu kadar kaynak göstermeleri onun ne kadar değerli ve üstün bir konuma sahip olduğunu göstermiştir.

Hadis tenkidçileri, râvileri ta'dîlde müteşeddid, mutedil olanlar ve ta'dîlde mütesâhil/gevşek davrananlar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Ayrıca şahıslar hakkında tenkidde bulunurken sözleri geçerli olanları değerlendiren Zehebî bunları yirmi iki tabakaya ayırarak Hâkim'i de onuncu tabakada zikretmiştir.⁸²

Hâkim, *el-Müstedrek*'te zayıf râvileri hatta çok zayıf râvileri zikrettikten sonra akabinde sahih râvilerin isimlerini yazmıştır. Bundan dolayı Zehebî, *Men Yu'temedü Kavluhum fi'l-Cerh ve t-Ta'dîl* adlı eserinde Hâkim, Tirmizî ve Beyhakî'yi mütesâhiller (gevşek davrananlar) arasında saymıştır.⁸³ Râvileri sika göstermedeki tesâhül/gevşek davranmasıyla Buhârî ile Müslim'in ya da ikisinden birisinin şartlarını esnek tutmasıyla Abdüsselâm Ebü's-Salt ve Ahmed b. Abdullah b. Yezîd el-Huranî'yi tevsikte bulunmuştur. Tevsikte bulunduğu halde senedinde "kezzâb" ve "vaddâ" râvilerin olmasına rağmen hadisin sıhhatına hükmetmesi onun tesâhül/gevşek davrandığının bir göstergesidir. Ayrıca onun burada birçok çelişkiler içerisinde olduğunu görmek de mümkündür.⁸⁴

5. Hâkim'in Cerh ve Ta'dîldeki Kaynakları

Kuşkusuz Hâkim bu alanda içtihat ehli bir kimsedir. Yine o bu alanın taklide açık olmadığı görüşündedir. "Ben bu kimselerin cerhine sebep özelliklerine herhangi bir imamı taklid ederek değil kendi çabam ve bilgimle ulaştım..." demiştir.⁸⁵ Her ne kadar bu şekilde bir ifade zikretse de bu, önceki âlimlerden faydalanma kapısını kapatmak anlamına gelmez. O, hadislerin sonunda cerhetme

⁸⁰ Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl*, thk. Ebü'l-Fettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Mektebü'l-Matbuatu'l-İslâmiyye, 1980),105.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 17/162-177.

⁸² Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavluhu fi'l-cerh ve t-ta'dîl*, 196.

⁸³ Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavluhu fi'l-cerh ve t-ta'dîl*, 196.

⁸⁴ Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-hidâye* Thk. Muhammed Avâme, (Cidde: Müessesetü'r-Reyyân, ty).1/344-351; Yâsir Ahmed, *et-Tashîh alâ şarti Şayhayn, Mecelletü's-Şerîa ve'd-Dirâseti'l-İslâmî*, 2015, Küveyt Üniversitesi sy. 43, 85, 2015.

⁸⁵ Hâkim, *el-Medhal*, 1/36.

uslubunda hocası olan İbn Hibbân'ın yolunu takip etmiştir.⁸⁶ Hâkim'in tabii olarak genellikle tüm kitaplarında, geçmiş âlimlerden pek çok nakilde bulunduğu görülmektedir. Aslında onun bu nakillerine dayanak teşkil edecek cerh ve ta'dîldeki kaynakları oldukları bir gerçektir.⁸⁷ Burada bu kaynakların

6. Hâkim'in Eserlerinde Cerh ve Ta'dîl Örnekleri

Hâkim'in, hem *Ma'rife*'de hem de *Müstedrek* adlı eserlerinde şahısları sahip oldukları mezheplere göre cerh ve ta'dîle tâbi tuttuğu görülmektedir. Bu mezheplerden Mürcie⁸⁸ ve Kaderiye'nin⁸⁹ yanı sıra bidat ehli olanlardan da bahsetmiştir.

Hâkim'in, *Ma'rife*'de kişileri, yalancı, mürcî, sahabeye buğzeden, kaderî, kitabını ezberlememesi, bidatçı olması, giyim ve kuşam vb. hususlarda cerhe tâbi tuttuğunu görmekteyiz. Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

6.1. Cerh Örnekleri

Hâkim, şahısları, farklı mezheplere bağlılıklarıyla cerhe tâbi tutmuştur. Ebû Bekir b. Affân, İbn Uyeyne'nin Kuaykaan'da bulunan evinden çıkıp yanımıza gelerek İbn Ebî Revvâd hakkında şöyle uyarıda bulunmuştur: "İbn Ebî Revvâd'dan sakınınız. Çünkü o Mürcî'dir. İbrâhim b. Ebî Yahyâ'dan da sakının, o da Cehmî ve Kaderî'dir."⁹⁰ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Umanî → Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah → Ahmed b. Hanbel Salim el-Aftas'ın Mürcî olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Şuayb → Buhârî'nin, Abdülaziz b. Ebî Revvâd'ın Mürcî olduğunu nakletmiştir.⁹¹ Müsennâ b. Muaz'ın babası, Bağdad'da bulunan Ebî Şeybe el-Kâdî'yi Şu'be'ye mektup yazarak sormuş,

⁸⁶ Hâkim, *el-Medhal*, 1/36.

⁸⁷ Bazılarını şu şekilde zikredebiliriz: *et-Târîhu'l-Buhârî*, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eseri, *Sualâtu ed-Dûrî li İbni Maîn*. Ayrıca o, Ahmed b. Hanbel'den bazen isnadsız olarak bazen de İbn Bâlûyeh → Abdullah → Abdullah'ın babası tarihiyle nakleder. Amr b. Ali el-Fellâs ve kendi şeyhleri de bunlar arasındadır. Bunların başında İmam el-Hâkim el-Kebîr Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Hâfız, Ebû Ali el-Hâfız ve İmamü'l-Eimme Ebû Bekir b. Huzeyme gelir. Bütün bunlar Hâkim'in kendilerinden istifade ettiği ve yararlandığı kaynaklardandır. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/28-43-115-118-139-196-280-288; 3/231-353.

⁸⁸ Mürcie, ilk etapta Mürcie, Şîa ve Hâricîler gibi siyasi bir grup idi. İman ve küfür olayında ortaya çıkan ve ihtilafların yoğunluk kazanmaya başladığı birinci asrın ikinci yarısında Müslümanlardan bir grup, mücadele eden iki grubun da kendilerine göre haklı tarafları olduğunu, ancak onların tekfir ettiği insanların Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik etmelerinden dolayı kâfir kabul edilemeyeceklerini, fakat haklarında kesin bir hüküm vermenin de mümkün olmadığından bu hükmü ahiret gününde Allah'a terketmek suretiyle ileri sürdükleri görüşünden dolayı Mürcie adıyla şöhret kazanan mezhebi oluşturmuşlardır. Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, (Beyrut: Dar Kitabu'l-Arabi, ty), 279-282.

⁸⁹ Kaderiyye, cebr ve kader meselesinde meydana gelen tartışmalarda Cebriyye'nin görüşüne zıt olan ve insanın fiil ve hareketlerinde hür bir iradeye sahip olduğunu ispat etmeye çalışan mezhebin savunucularına Kaderiyye adı verilmiştir. Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 283-289.

⁹⁰ Hâkim, *Ma'rife* thk. Fâris es-Sellûm, 430-432.

⁹¹ Hâkim. *Ma'rife* thk. Fâris es-Sellûm, 440.

o da “mezhebinde mezmûmdur” diye cevap vermiştir.⁹² Hâkim, sahabeye dil uzatan ve onlara buğzeden kişileri de cerhetmiştir.⁹³

Hâkim, *Müstedrek*'te de farklı şekillerde cerh ve ta'dîl örneklerini zikretmiştir. Kişileri ta'dîl ile vasıflandırırken bir ya da birçok sıfatla nitelemiştir. Cerhte bulunurken de Buhârî ve Müslim'in delil olarak itibar etmediği kişiler, hadis alanında uzman olmayanlar, Şîilikle itham edilenler, hâfızanın kötülüğü ve meçhul olması gibi mülahazalarda bulunarak kişileri cerhe tâbi tutmuştur. Onun zikrettiği belli başlı bazı cerh lafızlarını ve uslubunu şöyle zikredebiliriz:

1. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in terkettiği râvileri savunması genellikle râvinin itham edilmemiş olmasını kastederek ifade etmeye çalışmıştır.⁹⁴ Şurahbîl b. Sa'd hakkında “İtham edilmemiş Medineli bir tâbiîdir”, Seleme b. Vehram, Mezmea b. Sâlih yahut el-Eclec el-Kindî ve Bîşr b. Râfi'î gibi râviler hakkında “metrûk” olmadığını ya da râvinin bidat dışında bir kusurla eleştirilmediğini söylemesidir. Sevr b. Ebî Fâhita Şeyhayn onun hadisini almamışsa da bu kişi Şîi olmak dışında bir kusurdan dolayı eleştirilmemiştir. Hâkim'in bunlar hakkındaki savunmasının zayıf olduğu görülüyor. Râvinin “müttehem” veya “metrûk” olmaması hadisinin *Sahih*'de rivayet edilmesi için yeterli değildir.

2. Râviler hakkında “Lâ tekûmü bihi hüccce” veya “Lâ yuhteccü fihi/Vâhi'l-hadîs” gibi ifadeler⁹⁵ kullanmıştır.

3. Pek çok kere bazı râviler hakkındaki açıklayıcı olmayan cerh ile tatmin olmamış, açıklayıcı olmayan cerhi reddetmiş ve “Onun hakkında delilsiz konuşuluyor” dediği rivayet olunmuştur.⁹⁶

4. Râvinin “Cehâle / Bilinmemesi” ile niteleme değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹⁷

5. Râvi hakkında “Haddese bi ehâdisin mevdûatin/Ehâdisuhû mevdûa” “Hadisleri uydurmadır” ya da “Uydurma hadis” rivayet etmiştir gibi ifadeler kullanmıştır. Hâkim *el-Medhal*'de uydurma ile itham edilme ibarelerini “Sâkitun bilâ hilâf”, “Münkerü'l-hadîs”, “Yervi'l-muaddalat”, “Hurime es-sıdk”, “Metrûku'l-hadîs bi merra” gibi çeşitli şekillerde kullanmıştır.. Ayrıca Hâkim, *el-Medhal İla's-Sahih* adlı eserinde iki yüz otuz üç râviden rivayetin caiz olmadığını ifade etmiştir. Fakat buna rağmen bunlardan bazılarının hadislerini *Müstedrek*'te zikretmiştir.⁹⁸

⁹² Hâkim, *Ma'rife* thk. Fâris es-Sellûm, 432.

⁹³ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sualâtu Ebî Âbid*, thk. Abdülalim Abdulazim el-Bestevî, (Beyrut: Dâru-İstikame, 1997), 2/232-247.

⁹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/336-425-542; 2/90; 4/96; Dirâsât Ulûmu'ş-Şerîa ve'l-Kânûn, *Mecelle İlmîyye Muhakkeme*, 202, Ürdün Üniversitesi, sy. 2.

⁹⁵ Kesîr b. Abdullah el-Müzenî ve Abdurrahman b. Zeyyâd el-İfrîkî, Zîr b. Habeyş ve Ebû Cenab Yahyâ b. Ebî Hayye el-Kelbî, Müslime b. Ali, Ebû Kays Abdurrahman b. Servan el-Evdî vardır. Bunlara “Vâhi'l-hadis” dediği kimseler de dâhildir. Ancak Hâkim'in nâdir kullandığı bir nitelemedir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/101-128; 4/517.

⁹⁶ Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind, Muhammed b. Abdurrahman Ebî Leylâ, Ubeydullah el-Umerî gibi râvilerin hâfızalarının kötü olduğunu belirterek bunlar hakkında “Sadece hâfızalarının kötü olduğu” söylenmiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/50-53-101-197-570; 3/560; 4/151-266.

⁹⁷ Hâkim'in, *Müstedrek*'te bilinmeyenler olarak zikrettiği bir gruptur. O, bu kişilerin hadislerinin sıhhati hususunda tevakkuf etmiştir. İshak b. Berzec hakkında “Eğer İshak b. Berzec (cehâlet) bilinmiyorsa hadisinin sahih olduğuna hükmederdim.” sözü buna örnektir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/282; 3/60-156; 4/230-230-522.

⁹⁸ Hâkim *el-Medhal İla's-Sahih*, 114-116.

Netice itibari ile Hâkim, cerh ve ta'dîl imamlarından olup, râviler hakkındaki görüşleri delil olarak kabul edilen ve kendi döneminde râvilerin durumları hakkında kendisine başvuru alan tenkidçilerden biridir. O, aynı zamanda cerh ve ta'dîl ilmi hakkında görüş belirten ikinci tabakadan sayılmıştır. Hâkim cerh ve ta'dîl ilminde *Müstedrek* adlı eserindeki çalışmasından dolayı mütesâhil/gevşek telakki edilmiştir. Yoksa usul eserlerinde böyle bir durumun olması söz konusu değildir. Ricâl konusunda eser yazan âlimler onun görüşleri doğrultusunda eserlerine yön vermiş ve eserlerini buna göre bina etmişlerdir. O da kendinden önce gelen Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Nesâî gibi âlimlerden nakillerde bulunmuştur.

Hâkim'in *el-Müstedrek*'teki ta'dîl lafızları, cerh lafızlarının aksine çeşitlilik arz eder. Râviler hakkındaki cerh ve ta'dîl için kullandığı lafızlara bakıldığında, onun cerh ve ta'dîlde (her ne kadar bu alanda çoğunlukla cumhura uysa da) "müstakîmü'l-hadîs", "yucmeu hadîsuhu" gibi kendisine özgü istilahlara kullandığı görülmektedir.⁹⁹

6.2. Ta'dîl Örnekleri

Hâkim kitaplarında birçok kişi hakkında ta'dîl lafızlarını kullanmıştır. Onun bu lafızlarla genel olarak râvileri övdüğü görülmektedir.

Hâkim, el-Hasan b. Sâlih'in fakih, sika ve me'mûn olduğunu ve de *Sahihayn*'da hadislerinin bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁰ Abdürrezzâk hakkında da olumlu ifadeler kullanarak ondan hadis almanın terkedilmemesi gerekeceğini söyleyerek sitemde bulunmuştur. Zira Abdürrezzâk'ın güvenilir biri olduğunu ve "şayet o irtidad etse de yine ondan hadis almayı terketmeyiz" diyerek Abdürrezzâk hakkındaki olumlu düşüncesini belirtmiştir.¹⁰¹ Hâkim'in bu gibi ifadelerle bazı kişiler hakkında ta'dîlde bulunduğunu görmekteyiz. Râvileri ta'dîlde bulunurken kullanmış olduğu bazı ifadeler ve değerlendirmeler şunlardır:

el-Vaddâh el-Yeşkürî ve Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî'yi kastederek ilim ehlinin onlar hakkında sika olduklarını, hıfzda da diğer âlimlere göre daha önde oldukları hususunda icma ettiklerini belirtmektedir. Hâkim, bu şahısların güvenilirlikleri hususunda âlimlerin fikir birliği ettiği kişilerdir.¹⁰²

Buhârî ve Müslim'in delil kabul etmede öne sürdüğü durumları şu şekilde ele alabiliriz: 1. Buhârî ve Müslim'in delil kabul etmede ittifak ettiği grubun *Müstedrek*'te altmıştan fazla râvi olduğu zikredilmektedir. Ancak Hâkim'in bazen Buhârî ve Müslim'in şevâhiden olan rivayetlerine yer verdikleri ile kendileriyle ihticâc ettiği râviler arasında ayırım yapmadığı görülmektedir. 2. Hâkim, bazen de bir râvinin Müslim'de hiçbir rivayeti olmadığı halde İbrâhim b. Abdurrahman es-Seksekî gibi râviler hakkında, "Müslim ve Buhârî'nin İbrâhim'den ihticâcda bulduklarını" söylemektedir.

⁹⁹ Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, 159; Dirâsât, *Mecelle İlmîyye Muhakkeme*, 594.

¹⁰⁰ Hâkim, *Ma'rîfe* thk. Fâris es-Sellûm, 436-437.

¹⁰¹ İbn Adiy, *el-Kâmil*, 5/11; Ukaylî, ed-Duafâ', 3/110.

¹⁰² Hâkim, *el-Müstedrek* thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ty). 2/171; 4/128.

Oysaki İbrâhim'in Müslim'de herhangi bir rivayetine rastlanmamaktadır. 3. Hâkim, bazen de Buhârî ve Müslim'in, Humeyd b. Ziyâd el-Harrât, Zâzân Ebû Ömer el-Kindî, Süleym b. Âmir, Abdullah b. el-Hâris en-Necrânî gibi bir râvi hakkında ittifak ettiklerini söylese de ancak Buhârî ondan sadece *el-Edebü'l-Müfred*'de rivayette bulunmuştur. Bilindiği gibi onun *el-Edeb*'deki şartları, *Sahih*'teki şartlarından farklıdır. Buhârî'deki rivayeti muallak olarak geldiği halde, Hâkim Hüseyin b. Vâkid için “Şeyhayn ondan rivayet edip ihticâc etmişlerdir” diye ifade etmiştir. Oysaki bu rivayeti sadece Buhârî muallak olarak zikretmiştir¹⁰³,

Hâkim, kişileri “Sıdk” ile nitelendirmiştir. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: “Sadûk”, ta'dîl ifadesini İshak ed-Deberî, Bekkâr b. Abdülazîz ve Abdullah b. Ferruh hakkında, “Mahalluhu Sıdk” ifadesini el-Mes'ûdî hakkında kullanmıştır. Aynı zamanda o, “Sadûk”, ta'dîl ifadesini İshak ed-Deberî, Bekkâr b. Abdülazîz ve Abdullah b. Ferruh hakkında, “Mahalluhu Sıdk” ifadesini de el-Mes'ûdî hakkında kullanmıştır.¹⁰⁴

Hâkim, sadece tek bir kelimeyle veya birçok sıfatla râvilerin güvenilirliğine atıfta bulunmuştur. Bunu da Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Muhalled hakkında “hüccetün”, Hammâd b. Seleme hakkında “imamun”, Yezîd bin Hârûn hakkında “sebtun” ifadelerini kullanmıştır. Ebû Temile Yahyâ b. Vâdîh ve Zübeyr b. Cunâde hakkında da “sikatun” demiştir. Bu ta'dîl lafızları arasından, “sika-mutemed” ifadesini Enis b. Ebî Yahyâ ve Ebû Üsâme hakkında, “hâfız-sika” ifadesini Haccâc b. eş-Şa'ir ve Zekeriyâ b. İshak hakkında, “hâfız-sika-sebt” ifadesini İbn Uyeyne ve Bündâr hakkında kullandığı görülmektedir.¹⁰⁵ O, “Ahfaz, Esbet, Evsak” gibi ifadeleri Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fezârî için “el-Evzaî'nin ashâbının en iyi hıfzedenidir” diyerek râviler arasında tafdîl ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁶

Hâkim, İmrân b. Da'ver el-Kattân hakkında “Şeyhayn onun hadisini rivayet etmemişlerdir.” Onu terk etmeleri hususunda bir delilleri de yoktur. O, İmrân b. Da'ver'i “mustakîmu'l-hadis” olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁷ Aynı zamanda Amr b. Şebîb b. el-Ukaylî¹⁰⁸ hakkında da “mustakîmu'l-hadis” demiştir. Fakat mütesâhil/gevşeklik göstererek Ebû el-Varkâ olarak bilinen Faîd b. Abdurrahman el-Attâr hakkında “Kûfeli, hadisi düzgün birisidir” demiştir.¹⁰⁹ Hâlbuki o kendisinde şiddetli zayıflık bulunan bir kimsedir. Hatta İbn Hacer onun hakkında “Metrûktur, itham edilmiştir” diyerek farklı görüş beyan etmiştir.¹¹⁰ Hâkim'in “mustakîmu'l-hadis” ifadesini bir ta'dîl lafzı olarak kullandığını

¹⁰³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/6-7-8-9-11-31-51-62-74-88-105-122-177-283-422; 2/105-197; Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa ve'l-Kânûn, *Mecelle İlmiyye Muhakkeme*, 2/286.

¹⁰⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/217-232-240-276-313-364-367; 2/10; 3/160.

¹⁰⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/80-109-176-188-189-44-160-183; Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, 173-174; Ali Özek, *Hadis Ricâlî*, (İstanbul: Fatih Matbaası, 1967),125.

¹⁰⁶ Hâkim, *el-Müstedrek* 1/92-350; 2/69.

¹⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/387.

¹⁰⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/387.

¹⁰⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/320.

¹¹⁰ İbn Hacer, *et-Takrîb*, 2/473; Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa ve'l-Kânûn, *Mecelle İlmiyye Muhakkeme*, 2002, Ürdün Üniversitesi, sy, 2.

görmekteyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu ifade İbn Maîn, Buhârî, Ebû Hâtim, Ebû Zur'â, Ahmed b. Hanbel, Ukaylî, Nesâî, Hâkim, Dârekutnî, Hatîb el-Bağdâdî gibi birçok âlim tarafından ta'dîl lafzı olarak kullanılmıştır.¹¹¹

Hâkim, bazı râviler hakkında da ma'ruf ve meşhur ifadelerini kullanmış, Esved b. Sa'lebe hakkında "Şamlı'dır, ma'ruftur"¹¹², Abdullah b. Vehb b. Zem'a hakkında "Meşhurdur"¹¹³ demiştir. Birinci kişinin İbn Hacer "Meçhul"¹¹⁴, ikinci kişinin de "Sika" olduğunu belirtmiştir. Hâkim her ne kadar ta'dîl olarak nitelendirse de râvi "Sıdk" yahut "Sika" kaydıyla anılmadığı sürece, "Meşhur" veya "Ma'ruf" sözlerini güvenilirlikle ilişkilendirmemiz uygun olmaz.

Bazen de Hâkim'in, "kişileri yaşadığı bölgeye ve toplum içindeki şöhretine bakarak değerlendirdiği görülmektedir. Eyyûb b. Süveyd, Şam'ın ileri gelen hocalarından olduğu için hadisleri alınmıştır"¹¹⁵ demektedir. Ayrıca Hâkim'in, şu sözleri de konumuzu daha da destekler mahiyettedir: "Sa'saa b. Muâviye Araplar'ın övünç kaynaklarındanır."¹¹⁶ Yezîd b. Ebî Ziyâd Kûfeliler arasında hadis ilminin temelini oluşturacak şahsiyetlerdendir."¹¹⁷ Sika veya sadûk olsalar da bu ifadeyi yani beldeye ve itibara göre "ta'dîl" lafızlarından saymak güçtür. Ancak Yezîd b. Ebî Ziyâd zayıf olarak kabul edilmiştir. Bu lafızlar Hâkim'in *el-Müstedrek*'te bizzat kendisinin türettiği lafızlardır.

Rivayet ettiği hadisleri toplanmaya değer biri olan, dolayısıyla çok zayıf olmayan râvi hakkında kullanılan bir ifadedir.¹¹⁸ Bu, hadisin kuvvetini veya zayıflığını göstermek için kullanılan bir ifade değildir. Hâkim, bununla bazen sika, bazen zayıf bazen sadûk birini nitelemiştir. Hâkim, Abdülcebbâr b. Abbâs eş-Şebami,¹¹⁹ Abdulaziz b. Rufey'î,¹²⁰ Osman b. Sa'd el-Kâtib,¹²¹ Kâmil b. el-A'lâ,¹²² el-Mugiretu b. Muksim¹²³, Hişâm b. el-Gaz¹²⁴ gibi râvilere "Yucmeu hadisuhu" demiştir.

Hâkim, râvileri daha önceki bölümlerde dile getirdiği gibi burada da farklı bir tanımlamayla değerlendirmektedir. Şeyh, bir râvinin kendisinden hadis aldığı kimse, hoca mânalarında kullanılan bir ifadedir. Ya da üstad mertebesini bulan zattır.¹²⁵ Hâkim, Haccâc b. Furâfisâ'nın¹²⁶ "Şeyh", "Sâlih"

¹¹¹ Kadâh Abdulmecîd Said, *Mustalahu Mustekimu'l-Hadis fi Kitâbi'l-Kâmil li İbn Adîyy ve Delâletuhu*, s. 1287.

¹¹² Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/176.

¹¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/219.

¹¹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/145-176; 2/219; İbn Hacer, *et-Takrîb*, 1/145.

¹¹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/456.

¹¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/86.

¹¹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/373.

¹¹⁸ Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 332.

¹¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/68.

¹²⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/289.

¹²¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/101.

¹²² Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/271.

¹²³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/289.

¹²⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/283.

¹²⁵ Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 144.

¹²⁶ Hâkim *el-Müstedrek* (thk. Hamdi Demirdaş), c. 1, s. 61.

ve “Âbid”, Ömer b. Râşid'in Hicaz halkından bir şeyh¹²⁷, Atık b. Yâkub'un Medine ehlinden olup Kureyşli bir şeyh¹²⁸, Ziyâde b. Muhammed el-Ensârî'nin de Mısır halkından bir şeyh olup “Kalîlu'l-hadis”¹²⁹ nitelmesini yapmıştır. Bunlarla birlikte Yahya b. Ebî Süleyman'ın “Şeyh”¹³⁰ ve Şerîk b. el-Hattâb'ın da “Şeyh ve Sika”¹³¹ olduğunu belirtmiştir.

Hâkim, hakkında cerh veya ta'dîl bilgisine sahip olmadığı kişileri değerlendirebilecek bir ölçünün olmadığını ifade etmiştir. Muhammed b. İshâk el-Acmî' ve oğlunun cerhedildiğini bilmiyoruz.¹³² Âmir b. Şakîk hakkında herhangi bir şekilde eleştiri yapıldığını bilmiyorum.¹³³ Buhârî Müslim'in, Abdullah b. Ferruh'tan hadis almamaları cerhedildiği için değildir.¹³⁴ Kesir b. Ebî Kesîr hakkında da cerh yapılmamıştır.¹³⁵ Aynı zamanda Hâkim, Muhammed b. Sâlim gibi râviler hakkında ne cerh ne de ta'dîle yönelik herhangi bir şey işitmediğini ifade etmiştir.¹³⁶ Hâkim'in bu tutumu “tevsik” (güvenilir sayma) olarak kabul edilir. Fakat bu çok zayıf bir tevsiktir. Çünkü Âmir b. Şakîk'te¹³⁷ olduğu gibi, onun güvenilir saydığı bir râvinin başkası tarafından cerhedilmiş olması mümkündür. Zira İbn Hacer bu kişi hakkında “Leyyinu'l-hadis” demiştir.¹³⁸ Bazen Kesîr b. Ebî Kesîr gibi râvilerin güvenilir sayıldığı ve hakkında herhangi bir cerh yapılmadığı halde onun hakkında “Leyse bihi be's”¹³⁹ gibi nitelendirmelerde bulunulmuştur. Dolayısıyla Hâkim'in, cerh veya ta'dîl hakkında bir bilgiye sahip olmadığını belirttiği kişileri değerlendirebileceğimiz bir ölçünün de bulunmadığını ifade edebiliriz. Ayrıca o, Kerez b. Alkame hakkında “Muharrecun Hadisuhu fi Mesanidi'l-Eimme”, Süfyan b. Saîd, Şu'be b. Haccâc ve Zaide b. Kudâme hakkında “Hum Eimmetu'l-Huffaz”, el-Hakem b. el-A'rec “Yuskenu İleyhi'l-Kalb”, künyesi Ebû Muhammed olan Kesîr b. Zeyd hakkında da “La A'rifuhu Yucrehu fi'r-Rivâye” değerlendirmelerle. güven telkin eden farklı lafızlarla kişileri ta'dîlde bulunmuştur.¹⁴⁰

7. Sonuç

Hâkim en-Nîsâbü'rî birçok farklı ilim dalında ve özellikle de hadis usulü alanında önemli eserler telif etmiş mütekaddimûn âlimlerindedir. Genç yaşlarda hadis ilmine başlayan Hâkim, hadis usulü alanında hadisçiler arasında hatırı sayılır bir yer edinmiş ve kendisinden sonraki ilim ehli üzerinde

¹²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/125.

¹²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/20.

¹²⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/344.

¹³⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/274.

¹³¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/44.

¹³² Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/124.

¹³³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/149.

¹³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/216.

¹³⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/119.

¹³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/206.

¹³⁷ İbn Hacer, *et-Takrîb*, 1/269.

¹³⁸ Leyyinu'l-Hadis: Cerhin, Irâkî'ye göre beşinci, İbn Hacer'e göre altıncı, Sehâvî'ye göre yine altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında bir sığa. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 164; İbn Hacer, *et-Takrîb*, 1/269.

¹³⁹ Leyse Bihi Be's; Ta'dîlin, Irâkî'ye ve Zehebî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sığa. Aydın, *Hadis Istılahları*, s. 163; İbn Hacer, *et-Takrîb*, 2/492.

¹⁴⁰ Hâkim, *el-Müstedrek* 1/46-52-63-68.

ciddi bir etki bırakmıştır. Hâkim'in *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* adlı eseri ilk dönem usul eseri olması hasebiyle hadis usulü açısından önem arz etmiştir. Öyleki müteahhirûn hadis usulünde bir dönüm noktası olarak kabul edilen İbnü's-Salâh ve diğer usulcüler ondan ciddi anlamda etkilenecek hadis usulü yöntemini bina etmişlerdir.

Hâkim, *Ma'rife* adlı eseri dışında da diğer bazı eserlerinde usul konularını ele alarak kendisinden sonrakilere kaynaklık etmiş, aynı zamanda bu alanda açtığı çığırda kendisinden sonra gelenlere örnek olmuştur. Bu eserler arasında usul konularını kısmen de olsa *el-İklîl*, *el-Müstedrek*, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti's-Sahihayn* adlı eserlerinde işaret ederek belirtmiştir. Özellikle Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerine yaptığı istidrak ile isminden farklı bir şekilde söz ettirmiştir.

Cerh ve ta'dîl ilmi Ma'rife'de "Ma'rifetü'l-cerh ve't-ta'dîl" adıyla müstakil hadis usulü ilk defa Hâkim tarafından konu edilmiştir. Bu başlık altında adâlet ve cerh ile ilgili bazı konuları kısmen de olsa özetlemeye çalışan Hâkim, burada daha çok râvi tabakalarından ve "esahhu'l-esânîd" konusundan bahsetmiştir. Adâletin beş, cerhin ise on çeşidi olduğunu zikrettikten sonra bunları el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl adlı eserine atıfta bulunarak anlattığını belirtmiştir. Ayrıca bu zikredilen eserinde kişileri farklı şekillerde cerh ve ta'dîlde bulunmuştur.

Hâkim, her ne kadar cerh ve ta'dîl ile ilgili müstakil bir kitabı bulunmasa da bazı tenkid ve analizlerinden hareketle cerh ve ta'dîl alanında birçok kişi hakkında tenkidde bulunmuştur. Hâkim, cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından ikinci tabakadan kabul edilmiştir. Cerh ve ta'dîl alanında Hâkim'in sahip olduğu üstün konumu dolayısıyla ondan sonra gelen hadis araştırmacıları onun görüşlerine önem vermiş, cerh ve ta'dîl konusundaki eserlerinde onun bu görüşlerini birer kaynak kabul edip ondan etkilenmişlerdir. Onun râviler hakkındaki hükümlerini İbn Hacer et-Tehzîb, el-Lisân, el-İsâbe ve Hedyu's-Sârî adlı eserlerinde, Mizzâ Tehzîb adlı eserinde, Zehebî Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, et-Tezkiretü'l-Huffâz, el-Mugnî ve ed-Dîvân adlı eserlerinde Moğoltay ise İkmâl adlı eserinde aktarmışlardır. Özellikle kendi döneminde başta olmak üzere, neredeyse cerh ve ta'dîl konusunda kitap yazan her müellif Hâkim'den nakilde bulunmuştur. Şurası kesindir ki hadisler üzerinde araştırma yapan ilim ehlinin Hâkim'in sözlerini bu kadar kaynak göstermeleri onun ne kadar değerli ve üstün bir konuma sahip olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerim

Ahmed, Emîn, Fecrü'l-İslâm, Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, ty.

Ahmed Naim, Tecrîd-i Sarîh. Ankara: Başbakanlık Basım evi, 1982.

Allûş, Ebû Abdullah Abdüsselâm b. Muhammed B. Ömer, Mukaddimetü müstedrek ala's-sahihayn, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2006.

Âşikkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dîl" 7: 394-401. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul TDV yayınları, 1993.

Bağcı, H. Musa, Hadis Tarihi Ve Usulü, Ankara: Bilay Yayınları, 2018.

Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa ve'l-Kânûn, Mecelle İlmiye Muhakkeme, Ürdün Üniversitesi, yy. 2002.

Ebü'l-Kâsım, Ali b. el-Hüseyin b. Hibetullah, Tebyînü Kezibi'l-Müfterî fîmâ Nüsibe ilel-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî, Şam: el-Kudsi, 1347.

Dâyinî, Aziz Reşid Muhammed, Tashîhu ehâdisi'l-Müstedrek beyne'l-Hâkim en-Nîsâbü'rî ve'l-Hâfiz Zehebî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 2006.

Fâris es-Sellûm, Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemiyetü ecnâsih, Mektebetü Maârif, Riyad 2010.

Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn ve bi zeylihi et-telhîsu li'l-Hâfiz Zehebî Thk. Dr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut Dârü'l-ma'rife, yt.

Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Kitâbü'l-medhal 'ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl, Thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi bi ta'likâti İbnü's-salâh Thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

Hâkim, Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs, Daru'l-İhyâi'l-İlim Thk, es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut: 1997.

Sualâtu Mes'ud b. Ali es-Siczî, Thk. Muvaffik b. Abdullah B. Abdulkadir, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye Thk. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 2006.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi' Thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2007.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî, el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl, Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 1997.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi nuhbeti'l-Fiker, Mısır: Dâru İbn Abbas, 2011.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-Bârî Thk. Abdurrahman b. Nâsir el-Berrâk, Riyad: Dâr et-Taybe, 2005.

İbn Hanbel, Ahmed, Müsned, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 2008.

İbn Hibbân, Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Riyad: Dâru's-Samii, , 2000.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mulcim, Lisânü'l-arab Thk. Abdullah Ali el-Kebîr ve Muhammed Ahmed Hasbullah ve Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, tsz.
- İbn Receb, el-Hanbelî, Şerhu 'ilelî't-tirmizî, Thk. Hemmâs Abdürrahîm Saîd), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2012.
- Koçyiğit, Talat, Hadis Usulü, Ankara: TDV Yayınları, 2010
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd, Kitabü'd-Du'âfâ'il-kebîr, Thk. Abdülmütî Emin Kal'acî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ty.
- Melîbârî, Hamza b. Abdullah, Hadis Usulüne Yeni Yaklaşımlar, Çvr. Mühittin Düzenli-Ayhan Ak, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Polat, Selahattin, "Galat", 13: 296-300. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-vâî, Thk. Muhammed Acâc Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1971.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, el-Mütekellimûne fi'r-ricâl, Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1980.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, Fethu'l-müğîs şerhu elfiyeti'l-hadis,, Thk. Salah Muhammed Muhammed Uveyda, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1993.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd, Sualâtü ebî âbid, Thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevî, Beyrût: Dâru-İstikâme, 1997.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, Tedrîbü'r-râvî fî şerhi takrîbî'n-Nevevî, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâru Tayyibe, C. 1, Yy. tsz.
- Özek, Ali, Hadis Ricâli, Fatih Matbaası, İstanbul: 1967.
- Vâdî, Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî, el-Müstedrek ala's-sahihayn, Dâru'l-Haremeyn, yy. 1997.
- Yasir Ahmed, Et-Tashih Ala Şarti Şayhayn, Mecelletü'ş-şerîa ve'd-dirâseti'l-islâmî, Kuveyt: Kuveyt Üniversitesi, 2015.
- Yücel, Ahmet, Hadis Tarihi, İstanbul: İfav, 2011.
- Hadis Usulü, İstanbul: İfav, 2011.
- Hadis İstilahlarının Doğuşu Ve Gelişimi, İstanbul: İfav, 1996.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Zikru men yu'temedü kavluhu fi'l-cerhi ve't-ta'dîl, Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut, Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1980.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Tezkiretü'l-huffâz, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1998.
- Zeylaî, Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-hidâye Muhammed Avvâme, Cidde: Müessesetü'r-Reyyân, tsz.